

DÜVEL-İ MUAZZAMA'NIN MÜDAHALESİ ALTINDA EYALET YÖNETMEK: ESAD PAŞA'NIN SAYDA MÜŞİRLİĞİ

Administering a Province under the Intervention of Great Powers: Esad Pasha's Governorship of Sidon

Abdullah SAYDAM*

Özet

Suriye-Filistin bölgesi sekiz yıl Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın yönetiminde kaldıktan sonra Osmanlı Devleti tarafından geri alındı. Bölgenin geri alınması İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri tarafından 1840 yılında imzalanan Londra Antlaşması sayesinde mümkün olabildi. Başlangıçta antlaşmaya rıza göstermeyen Fransa da sonradan bu devletlere katıldı. Böylelikle Sayda Eyaletinin idaresinde uyulacak kurallar, bu beş devlet ile Osmanlı Devleti arasındaki müzakerelerle belirlendi. Özellikle Mârûnîler ile Dürzîler arasındaki mücadeleler yüzünden Cebel-i Lübnan, Düvel-i Muazzama'nın müdahalesine çok daha açık hale geldi. 1842 yılının son aylarında Sayda Müşiri olarak tayin edilen Esad Paşa'nın görevi süresince bu müdahaleler şiddetle hissedildi. Esad Paşa, Beyrut'taki beş devletin konsoloslarının bilgisi ve onayı olmadan adım atamaz hale geldi. Sonuçta iki buçuk yıla yakın Sayda Müşirliği görevinde bulunan Esad Paşa, bu müdahaleler yüzünden pek de başarılı bir icraat yapamadan bıkkınlık ve hüsrân içerisinde istifa etmek durumunda kaldı. Bu makalede söz konusu süreç arşiv belgeleri ile birincil ve ikincil kaynaklar kullanılarak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Esad Paşa, Sayda, Lübnan, Filistin

Abstract

The Syria-Palestine region was taken back by the Ottoman Empire after being under the rule of the Egyptian Governor Mehmed Ali Pasha

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü,
asaydam@erciyes.edu.tr ORCID: 0000-0003-0882-5421
Makale Geliş Tarihi:28.02.2023 • Makale Kabul Tarihi:21.08.2023

for eight years. Reclaiming the territory was possible thanks to the London Agreement signed in 1840 by the states of England, Russia, Austria and Prussia. France, which initially did not consent to the treaty, later joined these states. Thus, the rules to be followed in the administration of the province of Sidon were determined through negotiations between these five states and the Ottoman Empire. Especially due to the struggles between the Maronites and the Druze, Jebel-i Lebanon became much more open to the intervention of the great states. In the last months of 1842, these interventions were felt strongly during the duty of Esad Pasha, who was appointed as the Governor of Sidon. Esad Pasha became unable to take a step without the knowledge and approval of the consuls of the five states in Beirut. As a result, Esad Pasha, who had served as the Governor of Sidon for nearly two and a half years, had to resign in frustration without being able to take any successful action due to these interventions. In this article, the process in question is examined by using archival documents and primary and secondary sources.

Keywords: *Esad Pasha, Sidon, Lebanon, Palestine*

Giriş

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin üzerinden fazla zaman geçmeden Suriye - Filistin bölgesinin geri alınması önemli bir kazanç idi. Mısır ordusunun bölgeden çekilmesi İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya'nın katılımıyla Londra'da gerçekleşen konferans neticesinde kararlaştırılmıştı (15 Temmuz 1840).¹ Başlangıçta Fransa'nın desteğine güvenen Mehmed Ali Paşa kararı tanımadı ise de İngiltere ve Avusturya tarafından desteklenen Osmanlı ordusu, Mısır kuvvetlerinin bölgeden tamamen çekilmesini sağladı.² Kurtarılan yerlerde devlet nizamını süratle tesis etmek üzere, Sayda Valiliği'ne Selim Paşa, Halep Müşirliği'ne Esad Paşa, Şam Valiliği'ne ise Hacı Ali Paşa getirildi.³

Lübnan-Filistin bölgesindeki işgalin sona ermesiyle birlikte otorite boşluğundan yararlanmak isteyen aşiretlerin yerleşim yerlerine saldırıları, eşkıyalık hareketlerine girişmeleri, muhtelif aşiretlerin birbirleriyle mücadeleleri, Mârûnî-Dürzî çatışmaları yüzünden düzen kalmamıştı. Birkaç vali değişikliğine rağmen arzu edilen düzeyde başarı sağlanamaması sebebiyle Serasker Mustafa Nuri Paşa,

¹ Avusturya, İngiltere, Prusya ve Rusya murahhasları muahadenin dostluk esasına göre hazırlandığını, hükümlerin icrası bakımından kendilerinin toprak talep etmeyeceklerini, kendi tebaaları için diğer milletlerin nail olamayacakları ticarî menfaat iddiasında bulunmayacaklarını resmen ve alenen beyan etmişlerdi. *Takvim-i Vekâyi*, 210 (27 Şaban 1256/22 Ekim 1840).

² Konuya ilişkin haberler için bkz. *Takvim-i Vekâyi*, 209-213.

³ BOA, İ.DH, 22/1065, 25/1218, 27/1277.

1841 sonunda geniş yetkilerle burada görevlendirildi. Nuri Paşa asayişin temininde başarılı sonuçlar elde etti. Bununla birlikte sürecin uzaması yüzünden İstanbul'a dönmek istediğini bildirince, hükümet tarafından Sayda eyaletine dirayetli ve tecrübeli bir vezirin tayin edilmesine karar verildi.⁴

1. Esad Paşa'nın Sayda Müşirliğine Tayin Edilmesi

Bâbîâlî, bölge hakkındaki bilgisini ve tecrübesini dikkate alarak Esad Paşa'yı Sayda Müşirliği'ne getirdi. Paşa, Mısır kuvvetlerinin boşaltmasından hemen sonra Halep'te göreve başladığından dolayı bu görev için en isabetli isim olarak görüldü.⁵ Kendisi, Rumeli ve Anadolu taraflarındaki problemleri uzun süre valilik yapmış; yolsuzluk, dedikodu ve şaibelere adı karışmayan nadir şahsiyetlerden biriydi.⁶ Esad Paşa'ya süratle yeni görev yerine hareket etmesi emredildiğinden dolayı tayin emri geldikten hemen sonra Halep'ten ayrıldı ve 21 Ekim 1842 tarihinde Beyrut'a ulaştı. Esad Paşa, Nuri Paşa ile bölgenin durumu ve neler yapılması gerektiği konusunda kapsamlı görüş alışverişinde bulundu. Daha sonra yetkilileri huzuruna davet ederek tayinine ilişkin fermanı okuttu. Vazifesinin eyalet ahalisinin adalet ve sulh içerisinde yaşamasını sağlamak, hakkaniyeti icra etmek olduğunu, devletin herkes hakkında muhabbet ve teveccühü bulunduğunu duyurdu.⁷

Esad Paşa, Trablusşam eyaletinin ilhâk edilmesiyle birlikte mülhakatıyla Sayda Müşirliği'ne tayin edildiğinden dolayı idaresi altında Sayda, Beyrut, Kudüs, Akkâ, Cebel-i Lübnan, Nablus, Gazze, Lazkiye ve Trablusşam gibi oldukça geniş bir coğrafi alan bulunmaktaydı.⁸ Bölgenin en önemli meseleleri; Mısır idaresi ile değişen düzenin yeniden Osmanlı tatbikatına uygun hale getirilmesi, asayiş problemlerinin giderilmesi, başta Kudüs ve Cebel-i Lübnan olmak üzere çeşitli sancaklarda nüfuzunu güçlendirmek isteyen yabancı devletlerin müdahalelerinin engellenmesi ya da asgariye indirilmesi idi. Bu geniş topraklar büyük devletlerin müdahalesi sonucunda Mısır'ın elinden kurtarılabilirdi için hissedilen minnettarlık sebebiyle büyükelçilerin, konsolosların eyalet idaresi üzerindeki yönlendirici-müdahaleci etkisi bariz biçimde görünürlük kazanmıştı.⁹ Muhtemel

⁴ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s.409; *Takvim-i Vekâyi*, 245 (1 Şaban 1258/7 Eylül 1842).

⁵ BOA, İ.DH, 57/2837.

⁶ Bkz. Abdullah Saydam, "Savaş ve İsyan Hengâmesinde Yenilik Yapmak: II. Mahmud'un Valisi Esad Paşa'nın Deneyimleri", *History Studies*, XIII/4 (2021), s.1321-1344.

⁷ BOA, İ.DH, 69/3403, Belge no:1; İ.MSM, 42/1129, Belge no:14.

⁸ BOA, İ.DH, 66/3251, Belge no:2; *Takvim-i Vekâyi*, 245 (1 Şaban 1258/7 Eylül 1842).

⁹ Örneğin İngiltere'nin İstanbul Sefiri Stratford Canning, Hâriciye Nâzırı Sârîm Efendi ile yaptığı bir görüşmede, Beriyyetü's-Şam'ın İngiltere sayesinde kurtarıldığını, bu yüzden sözlerine kulak

çatışmaları önlemek için Sadaret makamı tarafından Ekim 1842'de bütün müşirlere, feriklere ve muhafızlara gönderilen talimatta; ecnebi konsolos ve memurlar ile iyi ilişkiler içerisinde bulunulması, kadim usul ve âdetler ile antlaşma şartlarına aykırı hal ve hareketlerin meydana getirilmemesi tenbihlenmişti.¹⁰

2.Sayda Eyaletinde Düzen Kurmaya Yönelik Çalışmalar

Esad Paşa öncelikle kendi yanında bulunacak yönetim kadrosunu oluşturmaya ve önemli sancaklara güvendiği kişileri tayin etmeye yöneldi. Merkeze gönderdiği ilk yazılarından birinde taleplerinin idareyi kuvvetlendirmek, işleri kolaylaştırmak ve garaz sahiplerinden devleti korumak maksadına yönelik olduğunu belirtti. Bu kapsamda olarak kendisi tarafından bir konu iletildiğinde derhal icrasına girişmelerine dair Şam ve Halep valilerine talimat verilmesini, Kudüs ve Nablus Feriki İzzet Paşa'nın yetersizliği sebebiyle azledilerek yerine cesaretine ve iş bitiriciliğine şahit olduğu Akkâ Muhafızı Reşid Paşa'nın, Akkâ Muhafızlığı'na da bölge hakkında geniş bilgi sahibi olan Eyüp Paşa'nın atanmasını sağladı. Hükümetin daha önce Mısır ordusunda görev yapmış olan Mirliva Kilisli Mehmed Paşa'nın bölgede bulunmasının sakıncalı olacağı, İstanbul'a gönderilmesi gerektiği yolundaki kararına, eyaletin ahvâlini çok iyi bildiği gerekçesiyle itiraz etti. Eyalette tek başına muvaffak olamayacağını belirterek onun da Beyrut'ta kalmasını sağladı. Trablusşam Kaimmakamlığı'na da hazinedarı Kenan Ağa'yı tayin etti.¹¹

Sayda eyaleti, Şam eyaletinden gelir bakımından daha büyük olduğu halde başlangıçta bağımsız bir defterdarlık halinde teşkilatlandırılmamış, Şam defterdarlarının gönderdikleri vekiller marifetiyle işlerin yürütülmesi tercih edilmişti. Esad Paşa bu durumu idarî açıdan doğru bulmadığını dile getirdi. Çözüm olarak eyalet maliyesinin vali nezâreti altında görev yapmak üzere *mal müdürü* unvanlı birisi tarafından yürütülmesini önerdi. Öneri hükümet tarafından kabul edildi. Paşa kendi dairesi halkından olan Esad Bey'i Mal Müdürü olarak

verilmemesinin lâyük olmayacağını ifade etmişti. Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa*, s.457. Bir sefir olarak Osmanlı bürokrasisi üzerinde müthiş etkisi olan Canning hk. bkz. İrşat Saralioğlu, *Stratford Canning'in İstanbul Büyükelçiliği (1841-1847)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.

¹⁰ Yeliz Emine Yurtbilir, *32/7 Fransa Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygurlukları Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2017, s.153-156.

¹¹ Bu süreçte gerek tayinler gerekse maaşlar yüzünden Esad Paşa ile hükümet arasında yer yer anlaşmazlıklar çıkmış, epeyce yazışma yapılmıştı. BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no:13, 17; 43/1132, Belge no:4, 6, 7; 43/1133, Belge no:6, 10; İ.DH, 68/3362.

görevlendirdi.¹² Ancak ilerleyen zamanlarda Esad Bey'in bu işte pek de başarılı olmadığı, gümrük gelirlerinin iltizama verilmesi sırasında hazinenin gelir kaybına uğradığı tespit edildi. Ayrıca ihale sırasında usulsüzlük yapıldığı da ortaya çıktı. Şöyle ki; 1259 (1843-1844) senesi gümrük gelirleri görünüşte Mustafa Efendi adlı şahsa, bazı zimmîlerin kefâletiyle ihale olunmuştu. Gerçekte ise 24 hisseye bölünmüş, yarısı Beyrut'un ileri gelenlerinden Abdülfettâh Ağa ile bazı zimmîlere, diğer yarısı da Esad Paşa'nın oğlu, kethüdası, sarrafı, Kilisli Mehmed Paşa ile Esad Bey'e tahsis olunmuştu. Bu durum mevzuata aykırı idi. Üstelik iltizam bedeli de önceki yıla göre daha düşük olarak belirlenmişti. Bâbîâlî, Esad Paşa'nın devletin sadık vezirlerinden olduğunu, işlerinin yoğunluğu dolayısıyla bu mesele ile yeterince ilgilenemediğini, ihalenin aile fertleri ile dairesi halkı arasında paylaşılmasının sakıncalı bulunduğunu dikkate alarak hazine zararının ilgililerden tazmin edilmesi gerektiğine hükmetti. Tanzimat'ın uygulandığı eyaletlerde olduğu gibi malî işlerin valinin uhdesinden alınarak Şam Defterdarı Faik Efendi'nin Sayda Defterdarlığı'na, yerine de Esad Bey'in getirilmesine karar verildi.¹³

Esad Paşa göreve başladıktan bir süre sonra, harcama yapılırken tasarrufa riayet edilmesi konusundaki ferman sebebiyle Bâbîâlî bürokratlarıyla ciddi görüş ayrılığına düştü. Merkezden izin alınmadan iki bin kuruştan fazla harcama yapılmaması emredilmişti. Buna tepki gösteren Esad Paşa, Sayda eyaletinin İstanbul'a oldukça uzak olduğunu, eyalette işlerin henüz yoluna konulamadığını, kargaşa ve asayiş problemlerinin üst düzeyde olduğunu, olağanüstü hallerde beş bin kuruşla bitirilmesi mümkün olan bir işin uzatıldığı takdirde çok daha ziyade masrafa yol açabileceğini, ferman beklemekten dolayı idarenin hareketsiz kalacağını, kararı hayret ve şaşkınlıkla karşıladığını ifade etmiş; bundan böyle iki bin kuruştan ziyade masraf olacak meselelerin arz edilerek neticesinin bekleneceğini, herhangi bir işe sekte geldiğinde ise mesuliyeti kabul etmeyeceğini bildirdi. Hükümet birimleri arasında yapılan müzakerelerde masraf kapsamı açacağı gerekçesiyle kararda değişikliğe gidilmedi. Fakat üslubundan duyulan rahatsızlığa rağmen, kendisine kınamayı içeren bir yazı yazılmasının moralini bozacağı gerekçesiyle uygun bulunmadı.¹⁴

Esad Paşa'nın merkez ile kriz yaşadığı bir konu da İstanbul ile hızlı haberleşmenin sağlanamaması olmuştu. Aslında kendisi sürekli haberleşmeyi önemseyen bir şahsiyetti. Bu yüzden göreve başladıktan hemen sonra kara yoluyla haberleşmenin fazla zaman alacağı düşüncesiyle Beyrut'ta mutlaka bir vapurun bulunması gerektiğini İstanbul'a bildirdi.¹⁵ Konu, Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da

¹² BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no:13, 15, 17; 43/1132, Belge no:3.

¹³ BOA, İ.DH, 78/3894 (Arz tezkeresi ve irade. 15 Recep 1259 /11 Ağustos 1843).

¹⁴ BOA, İ.MSM, 43/1133, Belge no:3, 9, 10.

¹⁵ BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no:13.

görüşüldüğünde; Tair-i Bahri adlı vapurun ticaretle Beyrut'a işletileceğine, on beş günde bir defa gidip geleceğinden eksikliğin hissedilmeyeceğine dikkat çekildi. Sultan Abdülmecid, Tair-i Bahri vapurunun ticaretle Beyrut'a işletilmesi halinde artık başka işte kullanılmayacağını hatırlatarak meselenin daha esaslıca çözülmesini emretti. Bunun üzerine Tersane-i Âmir'e ait Peyk-i Şevket vapurunun sigorta işlemlerinin devam etmekte olduğu, bitirildiğinde Beyrut'a tahsis olunacağı bildirildi. Bu gecikmeye rağmen eyalet ile bilgileri zamanında İstanbul'a iletilmediğine dair merkezde yapılan eleştirilerin Paşa'yı çok rahatsız ettiği anlaşılmaktadır.¹⁶

Bâbîâli tarafından 1844 yaz aylarından itibaren Sayda eyaletinde de nüfus sayımının yapılması kararlaştırıldı. Bu konudaki yazılı nizamın tamamıyla icra edilmesi ve talimata aykırı bir hal ve hareket vukua getirilmemesi emredildi.¹⁷ Bu nüfus sayımlarının askerlik ve vergi yükümlülüklerinin yanı sıra, Sayda eyaleti gibi yerlerde tebaanın ecnebilere ayrılması, devletin gerçek tebaasının kimler olduğunun belirlenmesi bakımından önemi büyüktü. Zira içlerinde Sayda'nın da bulunduğu bazı eyaletlerde yabancı konsolosluklar, Osmanlı tebaasından olan kişileri çeşitli vaatlerle himayelerine alıp kendi vatandaşları hüviyetine sokmaya çalışmaktaydılar. Ayrıca konsolosluklar, diplomatik dokunulmazlık ve ecnebi tebaasından olmanın sağladığı diğer imkânlardan yararlandırmak üzere kâtip, tercüman, yasakçı gibi adlar altında çok sayıda kişi istihdam etmekteydiler.¹⁸ Böylelikle ecnebi statüsü kazanan şahıslar mahallî kanun ve nizamlardan muaf tutulmaları gerektiği iddiasıyla bulaştıkları yolsuzlukların tahkik edilmesini engellemekte, vergilerini ödemeyi reddetmekteydiler. Yabancı ülke vatandaşlığına geçen tüccarlarla ortaklık kuran Osmanlı vatandaşlarının vergilendirilmeleri mümkün olamamakta, hatta onlar da bu ortaklıklar sebebiyle adeta ecnebi gibi davranmaktaydılar. Dolayısıyla nüfus ve emlak sayımına sekte verilmekte, üzerinde emlak bulunanların tespiti zorlaşmaktaydı. Esad Paşa ve diğer ilgililer her ne kadar meselenin vahametinin farkında iseler de önleme noktasında fazla başarı elde edemediler.¹⁹

¹⁶ BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no:17; 43/1132, Belge no:3, 7.

¹⁷ BOA, C.DH, 266/13253.

¹⁸ Himaye usulünün muhtelif boyutları hk. bkz. Salahi R. Sonyel, "The Protégé System in the Ottoman Empire and Its Abuses", *Belleten*, LV/214 (1991), s.675-683. Himaye sisteminin Ortadoğu'ya yansımaları için de misâl olarak bkz. Albert Hourani, "Ottoman Reform and the Politics of Notables", *Beginnings of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century*, Ed. William R. Polk and Richard L. Chambers, Chicago and London, 1968, s.65-68; Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Çev. M. Harman, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s.228-229.

¹⁹ Mehmet Çetin, "Tabiiyeten Vatandaşlığa: Yunan Tebaası Örneğinde Osmanlı Devleti'nde Tefrik-i Tebaa Uygulaması", *History Studies*, XII/5 (2020), s.2614.

Esad Paşa görev yaptığı süre içerisinde devletin malını, mülkünü, çıkarlarını korumaya önem vermekte ve titizlik göstermekte; hatta bundan ötürü zaman zaman yabancı devlet temsilcilerinin eleştirisi ve şikâyetlerine maruz kalmaktaydı. Özellikle tekel uygulamasının kaldırılması ve ecnebi tüccara avantaj sağlayan vergilendirme usulü yüzünden konsolos ve elçilerin hedefi haline geldiği görülmektedir. Meselâ Canning, Sadaret'e gönderdiği 18 Ekim 1843 tarihli bir yazısında; mirîye ait göllerden toplanan sülükler ile diğer bölgelerden Beriyyetü's-Şam'a getirilen sülükler hakkında Esad Paşa tarafından yayımlanan bir ilannamede inhisar uygulamasının kuvvetlendirilmeye çalışıldığı, ancak buna hakkı olmadığı belirtilerek İngiltere tebaasının ticaretine halel getiren bu tür davranışların engellenmesi konusunda Paşa'nın ihtar edilmesini rica etmişti.²⁰

Sayda Eyaletinin hükümet merkezi esasında Beyrut ise de Cezzar Ahmed Paşa'nın valiliğinden itibaren Akkâ ön plâna çıkmıştı. Mısır ordusunun çekilmesinden sonra Beyrut yeniden merkez olmuştu. Ancak buradaki hükümet konağı harap durumda olduğundan vali ve adamları çadırlarda veya şehrin muhtelif mahallelerinde ikamet etmekteydiler. Bu durumdan dolayı yabancı diplomatlar nezdinde mahcubiyet duyan Esad Paşa, tahminen 400.000 kuruş masraf yapılarak sarayın mevcut kısmının tamiri, görevliler için on-on iki oda, harem dairesi için de sekiz-on oda ilave edilmesiyle ihtiyacın karşılanacağını, böylelikle hem kendisinin hem de daha sonra görev yapacak olanların ecnebi temsilciler karşısında utanç duymalarının engelleneceğini hükümete bildirdi.²¹ Teklif, eyalet merkezinin Akkâ olduğu, yapılacak harcamanın boşa gideceği, Beyrut'taki konsolosların eyalet yönetimine daimî surette müdahale edeceğinden ötürü burada ikamet edilmesinin zaten uygun görülmediği belirtilerek reddedildi.²²

Hükümetin olumsuz cevabı Beyrut'a ulaşmadan konağın inşasına başlanmıştı. Esad Paşa gibi tecrübeli bir valinin padişah tarafından müsaade edilmeden bir harcama yapılmaması gerektiğini bilmemesi mümkün değildir. Buna rağmen inşaatı başlatmasının sebebi ya emrivaki yaparak merkezi onaylamaya mecbur bırakmak ya da teklifinin reddedilmeyeceğini düşünmek olmalıdır. Paşa, tayin emrinde merkezin Beyrut olarak belirtildiğini, nefsi haz peşinde olmadığını, esasen ruhsat verileceği beklendiği için inşaat mevsimi girer girmez çalışmaların başlatıldığını, şimdiki kadar eski binaların yerine biri büyük on-on iki kadar ufak – tefek odanın yapımının bitmeye yaklaştığını, inşaatın iptal edilmesi halinde yapılan masrafların boşa gideceğini, idarî açıdan eyalet merkezinin Beyrut olmasının daha doğru olduğunu bildirdi. Bunun üzerine

²⁰ BOA, A.DVN. DVE, 4/71.

²¹ BOA, İ.MSM, 43/1133, Belge no:2.

²² BOA, İ.MSM, 43/1132, Belge no:7.

hükümet geri adım atarak, inşaatın esasen kullanışlı ve mutedil tutulduğunu, bu haliyle iptal edilmesinin bir fayda sağlamayacağını, emsâl oluşturmamak şartıyla masrafların hazineye karşılanmasını kabul etmek durumunda kaldı.²³

Esad Paşa, göreve başladıktan birkaç ay sonra İstanbul'a yolladığı raporda Aralık 1842 itibarıyla eyalette nizamî asker sayısının yaklaşık olarak beş bin, Arnavut başıbozuk askeri miktarının da iki bin beş yüz civarında olduğunu belirterek mükemmel surette tertip edilmiş iki alay piyade askerine daha ihtiyaç duyulduğunu belirtti.²⁴ Başbozuk askerlerin faydadan çok zarar doğurduğunu, kanun ve nizam dinlemediklerini, halktan zorla para ve eşya aldıklarını, bazı şiddet olaylarına karıştıklarını görmesine rağmen askerî yapının yetersizliği yüzünden çaresizlikle istihdamlarını devam ettirmek durumunda kaldığını bildirdi.²⁵ Hükümet, istenen alayların tertip edilmesinde zorluk olduğu gibi kış mevsiminde bu kadar askerin Beyrut'a gönderilmesinin büyük külfet doğuracağı gerekçesiyle talebi kabul etmedi. Yalnız Esad Paşa'ya, asker olmadığı belirtilmeyerek, kış münasebetiyle görevlendirilmelerinin uygun görülmediği şeklinde cevap yazılması tercih edildi.²⁶

Sayda ve Trablusşam eyaletindeki zâbit ve askerlerin epey zamandan beri maaş ve ücretlerinin ödenmemesi de Esad Paşa'nın öncelikle çözmesi gereken problemlerden idi. Nizamî birlikler altı - yedi aydan beri, Arnavut başıbozuk askerlerinin ise bazıları iki aydır, bazıları ise dört - beş aydır ücret alamamışlardı. Nizamî askerlerin bir aylık maaşları tahminen iki yüz elli beş bin, Arnavut askerlerinin de bir aylık maaşları yüz seksen bin kuruştur. Vergiler ile diğer hazine alacaklarının tahakkuk ve tahsilâtı henüz istikrarlı hale getirilememiş olduğundan, asker maaşlarının daha fazla ödenmemesi uygun görülmemekle Beyrut'taki zenginlerden iki yüz yetmiş beş bin kuruş borç alınarak askerlere dağıtıldı. İlave olarak da hükümetten 1.500.000 kuruşun gönderilmesi istendi. Maliye Nezâreti tarafından alınan borcun karşılığı gönderilirken, ödenen komisyon sebebiyle bir daha bu yola gidilmemesi konusunda uyarıda bulunuldu. Talep edilen diğer meblağın da Halep ve Adana tarafından karşılanması için çalışıldığı cevabı verildi.²⁷

Osmanlı Devleti askerî ihtiyaçlarını daha modern şekilde karşılamak maksadıyla 6 Eylül 1843 tarihli ferman doğrultusunda Şam merkezli olmak üzere

²³ BOA, İ.MSM, 43/1133, Belge no:6, 10.

²⁴ BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no:13.

²⁵ BOA, İ.DH, 35/1638, Belge no:10.

²⁶ BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no:17.

²⁷ BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no: 13, 15, 17.

Arabistan Ordusu'nun teşkil edilmesine karar vermişti.²⁸ Bu ordunun teşekkülü sürecinde bazı nizamî taburların Arabistan Ordusu Müşirliği'nin maiyetine nakledilmesi güvenlik açısından büyük zaafiyet doğurdu. Hatta Kudüs'teki Fransız Konsolosu, Esad Paşa'yı şikâyet ettiği bir mektubunda oldukça mübalağalı bir şekilde; Filistin taraflarında durumun gittikçe fenalaştığını, eyalette muntazam yahut başıbozuk bir askerinin mevcut olmadığını, bütün askerlerin Şam'da bulunan Namık Paşa'nın maiyetinde toplanmış olduğunu yazmıştı.²⁹ Hâlbuki nizamî askerlerden muhafaza hizmetlerine yetecek miktarın bölgede bırakılması, kalanının Arabistan Ordusu Müşiri'nin maiyetine verilmesi kararlaştırılmıştı. Bundan dolayı Sayda eyaletindeki nizamî askerlerin bir taburu Deyrû'l-Kamer'de, bir taburu Akkâ'da ve bir taburu da Beyrut'ta bırakılmıştı. Ayrıca Arabistan Ordusu'nun tamamen teşkil ve tanzimine kadar lüzumu halinde başıbozuk askeri istihdamına da müsaade olunmuştu.³⁰

3. Ecnebinin Tahriklerinden Bazı Örnekler

3.1. Kudüs'te Bir İngiliz Hekimin Gerginlik Yaratması

Osmanlı memleketlerindeki ecnebi konsolos ve memurlarının, resmî işlere müdahaleleri, özellikle halka açık alanlarda pervasız davranmaları devletin bütün birimlerinde rahatsızlık doğurmaktaydı. Buna dair ilginç misâllerden biri Kudüs'ta yaşandı. Resmî belgelere göre hadise şöyle meydana gelmişti:

14 Temmuz 1843 Cuma günü İngiltere adına Kudüs'te ikamet etmekte olan Makrovak? adlı hekim, harem-i şerif civarındaki dar bir sokaktan kalabalığa rağmen atlı olarak geçerken kamçısını sağa sola sallayarak yol açmaya çalışmaktaydı. Bu sırada atı bir redif askerinin ayağına bastı. Asker can havliyle hayvana vurunca hekim elindeki kırbaçla askeri yüzünden yaraladı. Buna tepki gösteren yaralı asker ve ahali tarafından hekim atından indirildi. Karşılıklı bağırış çağırış üzerine çarşı karakolu zâbitü Yüzbaşı Mustafa Ağa, tarafları karakola götürmek istedi. Ancak Makrovak karşı koyduğundan zorla götürüldü. İngiltere ve Prusya konsolosları hemen olaya müdahil oldular. Mustafa Ağa ile yanındaki askerlerin kanunsuz davrandıklarını, hekimi darp ettiklerini ileri sürerek, Kudüs Feriki Reşid Paşa'dan yüzbaşının nişanının alınmasını, kendi âdetleri gereğince, olay yerinde darp olunmak suretiyle cezalandırılmalarını talep ettiler. Prusya Konsolosu, ayrıca durumu soruşturmak için gönderdiği bir memurun nöbetçi

²⁸ Bu askerî tensikat çalışmaları hk. bkz. Ayten Can Tunah, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s.28-43.

²⁹ BOA, HR. İD, 1907/19.

³⁰ BOA, C.DH, 111/5531.

askerler tarafından tahkir edildiklerini iddia ederek onlara da ceza verilmesini istedi. Reşid Paşa, gürültüye sebep oldukları için yüzbaşı ile askerlerin, ecnebi memurlar ile halktan olanları ayırt edemedikleri için karakoldaki nöbetçilerin cezalandırılacaklarını belirtti. Bu arada hekimin de askeri darp ve küfretmiş olduğundan dolayı cezalandırılması gerektiğini ifade etti. Paşa, ayrıca Esad Paşa'yı da bilgilendirdi.

Esad Paşa, derhal Topçu Kaimmakamı Ömer Bey'i Kudüs'e gönderdi ve münazaaya yol açacak hareketlerin meydana getirilmemesi hususunun herkese şiddetle tembihlenmesini emretti. Ömer Bey, Reşid Paşa ve İngiliz Konsolosu ile görüştü. Davanın mahkmeden geri çekilmesi konusunda uzlaşma sağlandı; buna karşılık Mustafa Ağa'nın nişanının alınmasına ve askerlerle birlikte cezalandırılmasına karar verildi. Yalnız ahalinin tepkisinden çekinilerek davanın Beyrut'ta görülmesi kararlaştırıldı.

Bu arada Esad Paşa da Beyrut'taki İngiliz Konsolosu Rose ile hadiseyi görüştü. Rose, sadece kendi adamlarının beyanlarını dikkate alarak iki ülke arasındaki antlaşmalara ve nizamaya aykırı davranışları olduğu gerekçesiyle failerin cezalandırılmalarını ısrarla talep etti. Bunun üzerine Mustafa Ağa'nın nişanı alındı ve askerlerle birlikte darp edilerek olay örtbas edildi.³¹ Hadisede asıl suçlu olan İngiliz hekimin herhangi bir cezaya çarptırılmadığı, sadece Kudüs Konsolosu'ndan alınan bir özür mektubu ile yetinildiği görülmektedir.

3.2. Kudüs'teki Fransız Konsoloshanesi'ne Bayrak Asma Girişimi

Fransa'nın Kudüs Konsolosluğu 1843 yılında açıldı. İlk konsolos olarak da Kont Gabriel de Lantivy görevlendirildi. Lantivy, Kudüs'e gelişinin ikinci günü olan 20 Temmuz 1843 tarihinde, Ferik Reşid Paşa'nın "*boş geldin*" demek için yaptığı resmî ziyaret sırasında ikamet ettiği binanın çatısına Fransa bayrağını astırması. Böyle bir tavır Kudüs'te ilk defa görülmekteydi. Kudüs'te daha önce açılmış olan konsolosluk binalarına bayrak asılmadığı gibi Kahire, Halep ve Şam gibi şehirlerdeki konsolosluklarda da böyle bir uygulama mevcut değildi.³² Reşid Paşa, bu hareketin ahalinin anlayışına ters düşeceğini izah ederek bayrağın indirilmesini sağladı. Ancak Lantivy, ne olursa olsun pazar günü bayrak asmaya mecbur olduğunu ısrarla ifade etti. Hatta İngiliz Konsolosu William Young'un, kendisinin de bayrak asmadığını, bu taraflarda böyle bir kanun olmadığını belirtmesine rağmen kararından vazgeçmedi. Bayrak asma meselesinden dolayı bir fenalık meydana gelmesi ihtimalini dikkate alan Reşid Paşa, konudan Esad

³¹ BOA, İ.MSM, 27/758, Belge no:20, 21, 24, 25, 26, 27.

³² B. Abu-Mannah, "Jerusalem in the Tanzimat Period", *Die Welt des Islams*, XXX/1-4 (1990), s.19.

Paşa'yı haberdar etti. Esad Paşa ile Beyrut'taki Fransa Konsolosu arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Bâbiâli ve Fransa Sefâreti'nden cevap alınıncaya kadar bayrak asılmaması kararlaştırıldı. Buna rağmen Lantivy'nin ısrarı yüzünden Kudüs'te büyük bir toplumsal gerilim yaşanmış oldu. Resmî belgelere göre hadise şöyle cereyan etmiştir:

İstanbul'dan bilgi gelinceye kadar beklenmesine ilişkin kararı iletmek üzere Kudüs'e giden Kaimmakam Ömer Bey, Reşid Paşa ile birlikte Lantivy'yi ziyaret ederek meseleyi müzakere etti. Konsolos, kralın temsilcisi olduğunu pazar günü saygı amacıyla bayrak asacağını belirtti. Reşid Paşa'nın, bu davranışın fesada sebep olabileceği yolundaki uyarısına karşılık da ahalinin itirazı olmadığını, memurların karşı çıktığını ileri sürdü. Paşa'nın yemin ederek ahalinin razı olduğu bir hususa kendisinin bir diyeceği olamayacağını belirtmesine de inanmadı. Bunun üzerine mahkeme huzurunda memleket ileri gelenleri tarafından meselenin görüşülüp karar verilmesi konusunda uzlaşıldı. Reşid Paşa ile Ömer Bey'in konsoloshaneden çıkmasını istemeyen Lantivy, mahkemeye gelmeleri için belde ileri gelenlerine haber gönderdi. Mahkemede toplantıya Reşid Paşa, Lantivy ve Ömer Bey de iştirak etti. Konsolos, kralın murahhası sıfatıyla konağına bayrak asacağını izah etmeye çalıştı. Ahalinin temsilcileri, Kudüs'ün ikinci Mekke olduğunu, bayrak asılmasının lâıyk bulunmadığını ve kabul etmediklerini belirttiler. Tartışma uzayıp gitti.

Mahkeme salonunda müzakereler yapılırken Kudüs'te yaşayan Fransız tebaasından bazılarının, konsoloshaneye bayrağın asılacağını, razı olunmadığı takdirde Yafa açıklarındaki Fransız gemisinin zorla astıracağını belirtip ileri geri konuşmaları halkı galeyana getirdi. Ezanlar okunup, tellâllar vasıtasıyla halk mahkeme önünde toplanmaya çağrıldı. Reşid Paşa, Kadı Arif Efendi, Ömer Bey halkı sakinleştirmeye çalıştı. Bu arada bazı kişiler de Fransa Konsoloshanesi'ne giderek çatıdaki bayrak direğini indirip parçaladılar. Konsoloshane'ye gelen askerler topluluğu dağıttı. Güvenlik önlemleri arasında Lantivy, konağına götürüldü. Tedbir amacıyla yirmi-otuz asker nöbetçi olarak bırakıldı. Ertesi sabah Lantivy olaylarda rolü olduğu gerekçesiyle ahalden birkaç kişinin hapse atılmasını talep etti. Reşid Paşa, Kudüs'ün ileri gelenlerinden olan bu kimselerle ilgili bir işlem yapmak istedi, fakat Konsolos'un direktmesi üzerine, belde ileri gelenleri ile müzakere ederek münazaanın defedilmesi için istenen kişileri hapse atıldı.

Hadiseleri kendi kaynaklarından öğrenden Fransız Sefiri Bourqueney, 28 Temmuz 1843 tarihinde hükümetten suçluların ibret olacak şekilde ve suç işledikleri mahalde cezalandırılmalarına dair emirnamelerin süratle gönderilmesini talep etti. Bu emirnameler Kudüs'e varmadan evvel, konsoloshaneye bayrak asılmasından vazgeçilmesi ve Osmanlı Devleti'nin özür dilemesi ile ilgili herhangi

bir müzakereye girişmeyeceğini bildirdi. Bâbiâli, bayrak asmaktaki inat ile bazı insanların tepkisini sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirirken; Bourqueney, bayrak asma hukuku ile konsolosluga yönelik saldırının iki ayrı konu olduğunu, birbirinden farklı olarak ele alınması gerektiğini dile getirmekteydi.³³ Bu arada Esad Paşa, Fransa Konsoloshanesine bayrak asılmasına müsaade edilmesi halinde diğerlerine emsâl olacağını, bunun da Şam, Halep ve bütün Arabistan'a sirayet ederek Müslümanlara ağır geleceğini ve türlü uygunsuzluklara sebep olabileceği konusunda uyarılarda bulundu.³⁴

Kudüs'te meydana gelen hadise, Meclis-i Hass-ı Meşveret'te ayrıntılı şekilde müzakere edildi. Ahalinin Kudüs Feriki'ne başvurmaksızın mahkemeye ve konsoloshaneye hücum etmesinin gayet uygunsuz bir keyfiyet olduğu dikkate alınarak elbaşları cezalandırılmaları uygun görüldü. Öte yandan konsolosların ikamet ettikleri yerlere bayraklarını asmalarının ahidname ahkâmından olmakla birlikte, Kudüs'te kadimden beri devam edegelen teamüller gereğince hiçbir devletin temsilciliklerince bayrak asılmadığı, Fransa'nın bölgede nüfuzunu arttırmaya yönelik gizli emelleri olduğu fikri ön plana çıktı. Neticede konunun Paris'e aksetmemesi için Fransa Sefâreti'ne ılımlı üslupla bir cevap yazılmasına, Reşid Paşa'nın Lantivy'i ziyaret ederek memnun kalacağı şekilde hafif nitelikli özür ifadeleri kullanmasına; Bourqueney'in de, böyle kadim teamüllere aykırı davranarak ahaliyi uygunsuzluğa mecbur etmemesi için kendisine bir tenbihname göndermesinin talep edilmesine karar verildi.³⁵

Hükümet, bütün bu hadiselerde Reşid Paşa'nın idari bakımdan sorumlu olduğunu düşünerek Kudüs Ferikliği'nden azledilmesini ve Varna Kaimmakamı Haydar Paşa'nın mülhakatıyla Kudüs-ü Şerif Mutasarrıflığı'na tayin olunmasını münasip buldu.³⁶ Olaylarda rolü olduğu tespit edilen Nâkibüleşrâf Abdullah el-Alamî ile eski mahkeme başkâtiplerinden Ali el-Halidî Akkâ'da hapsedilirken; Faid el-Alamî, Halil el-Afifi, Muhammed Ali el-Hüseynî, Tahir el-Halidî ve Ahmed el-Dizdar adlı şahıslar Beyrut'a sürgün edildiler.³⁷

3.3. Yafa Kalesine Sancak Asılması

Kudüs'teki hadisenin bir başka çeşidi Yafa'da yaşandı. Kudüs Konsolosu Lantivy'nin Yafa'da bulunduğu bir sırada, Fransa Kañçilaryası tarafından 10 Nisan 1844 tarihinde Yafa Mütessellimi Ahmed el-Habbâb'a, kralın doğduğu gün

³³ BOA, İ.MSM, 27/758, Belge no:16, 17, 18.

³⁴ BOA, İ.MSM, 27/758, Belge no:26.

³⁵ BOA, İ.MSM, 27/758, Belge no:27.

³⁶ *Takvim-i Vekâyi*, 260 (8 Şevval 1259/1 Kasım 1843).

³⁷ Abu-Mannah, "Jerusalem in the Tanzimat Period", s.21; İhsan Satış, "Kudüs Mutasarrıfları (1841-1902)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/2 (2015), s.547.

olduğu için kale direğine sancak asılması gerektiğine dair haber gönderildi.³⁸ Mutesellim, Yüzbaşı Ahmed Ağa'yı yanına çağırmak için bir kavas gönderdi, sancağı asmak için de kaleye başka bir kavas yolladı. Ahmed Ağa, iletilen talebe karşı çıkarak, bölgede bir Fransız gemisinden top atılmaksızın sancak asılmasının nizamaya aykırı olduğunu belirtti. Ahmed el-Habbâb'ın ısrarı üzerine ifadesi doğrultusunda resmî bir tezkereyi kendisine teslim etti. Bu sırada ikinci kavas kaleye giderek cephanelikten sancağın çıkarılıp kaleye asılmasını sağlamıştı. Ahmed Ağa derhal sancağı indirtti. Konsolos Lantivy, bunu devletine yapılmış bir hakaret sayarak Haydar Paşa'dan Yüzbaşı'nın azledilmesini talep etti; daha sonra da askerlerin huzurunda Ahmed Ağa'ya maaşının kesildiğini, kendisine itaat edilmeyeceğini bildirip kaleden kovdu.

Kudüs ve Yafa kaleleri yerli topçuları kumandanı Kaimmakam Hafız Halil Bey'den hadiseyi öğrenen Akkâ Muhafızı Davud Paşa yaşananlara sert tepki gösterdi ve Yafa'ya varır varmaz Ahmed Ağa'yı bölüğünün başına geçirmesini emretti. Bu olaydan birkaç gün sonra da Davud Paşa Yafa'ya gitti. Konsolosluk tercümanı Paşa'yı ziyaret ederek; Yüzbaşı'nın konsoloshaneye gönderilip affedilmesinden sonra birliğine dönmesi gerektiğini söyledi. Ancak Davud Paşa isteği reddetti. Bunun üzerine ertesi gün Yafa ve Kudüs konsolosları Davud Paşa'nın yanına gelip Ahmed Ağa'nın, Mutesellim Ahmed el-Habbâb'a verdiği tezkerede Fransa devletini tahkir ettiğini belirterek şikâyetçi oldular. Ancak tezkere okunduğunda hakaret unsuru taşımadığı görüldü. Konsoloslar yine de yüzbaşının sekiz nefer nöbetçi çavuşuyla mahpus makamında yanlarına yollanıp affedildikten sonra kendi kavasları marifetiyle bölüğüne gönderilmesi hususunda ısrar ettiler ise de talepleri kabul edilmedi.³⁹

Bâbîâli, olaylara sert tepki göstererek Konsolos Lantivy'nin kaideye aykırı olarak sancak asılmasını teklif etmesini ve Yüzbaşı Ahmed Ağa hakkında yaptığı muameleyi devletin namusuna dokunan, büyük suç ve açık bir kabahat olarak nitelendirdi. Fransa Sefâreti'nden ilgilinin derhal görevden alınması ve özür dilenmesi talep edildi. Sefâret önce hadiseyi örtbas etmeye çalıştıysa da, Hariciye Nezâreti'nin ısrarı üzerine adı geçen şahsın görevden alınmasını Paris'e yazmak durumunda kaldı ve kendisinin Eylül başlarında ülkesine döneceği ve yerine başkasının tayin olunacağı kesin olarak bildirildi. Bu teminatı yeterli bulan Bâbîâli, böylelikle istenen özür talebinin de yerine getirilmiş olduğuna hükmetti.⁴⁰

³⁸ Olayın ilginç bir tahrik eylemi olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu tarihte Fransa tahtında oturan Louis-Philippe'in doğum tarihi 6 Ekim 1773'tür.

³⁹ BOA, İ.MSM, 27/763, Belge no:6, 7, 9.

⁴⁰ BOA, İ.MSM, 27/763, Belge no:4, 5, 11, 12. Lantivy, 1 Aralık 1844'te Kudüs'ten ayrılmıştı. Fransa temsilci, memur ve askerlerinin halka, memurlara ve devletin hükümlerine haklarına karşı saygısız ve saldırgan tavırları oldukça yaygın idi. Meselâ 10 Haziran 1844 tarihinde

Öte yandan Yüzbaşı Ahmed Ağa'nın sadakatının mükâfatı olmak üzere, önceden ne şekilde kaleye getirtilip askerler karşısında kendisine itaat olunmaması ilan edilmiş ise aynı şekilde cümlenin huzurunda emrindekilerin kumandanı olduğu beyan edildi. Kesilen tayinat ve aylığının iki katı alenen tazminat olarak verildi ve Davud Paşa tarafından kolağası rütbesi takıldı. Hükümet, böyle bir hadisenin yaşanmasına sebebiyet verdiği için Haydar Paşa'nın azledilmesini prensip olarak uygun buldu. Fakat şimdi azledilmesinin bu olaydan dolayı değil de, Fransızlar tarafından eskiden yapılan şikâyetler sebebiyle gerçekleştirildiği şeklinde yorumlanarak suiistimal edilebileceği gerekçesiyle, konsoloslukta değişim oluncaya kadar erteledi. Yafa Mütesellimi'nin azledilerek yerine başka bir münasibinin tayini için de Esad Paşa'ya emir verildi.⁴¹

4. Kudüs, Gazze ve Nablus Olayları

Esad Paşa ve Eyalet yönetimini bunaltan meseleler arasında Kudüs, Gazze ve Nablus sancaklarında yaşayan Arap aşiretler arasındaki çatışmalar önemli bir yer tutmaktaydı. Paşa, hadiselerin engellenememesinde Kudüs Mutasarrıfı Haydar Paşa'nın ihmalkârlığının etkili olduğunu düşünmekteydi. Bölgenin önde gelen aileleri ile yüz-göz olduğunu, bazı uygunsuz hareketlerinden dolayı ahali nezdinde nüfuzunun ve haysiyetinin kalmadığını, mirî mallarından bir akçe bile tahsil edilemediğini, sancağın idaresi hususunda kendisinden fayda sağlanmadığını İstanbul'a ilettili. Bu yüzden Kudüs Mutasarrıflığı'na muktedir ve tecrübeli birinin tayin edilmesini elzem gördüğünü bildirdi.

Esad Paşa'nın haklılığı, 1844 ortalarında Kudüs kalesinde görevli yerli topçu askerlerinin isyankâr davranışlarıyla kendisini gösterdi. Askerler, on dokuz aydan beri maaş ve ücretlerini alamadıklarından dolayı zâbitlarıyla yer yer tartışma içerisine girmektedirler. Hatta Çavuş Mehmed İsmail adlı biri, kumandanı olan yüzbaşı ile sertçe tartışmış, kale burcuna çıkarak öldürmek kastıyla ateş etmiş, yüzbaşı bir fitneye sebebiyet vermemek için sükût etmeyi tercih etmişti. Bu olaydan iki gün sonra da üç çavuş, Haydar Paşa'nın huzuruna çıkarak aylardan beri ücret alamadıklarını, bundan dolayı darlık çektiklerini dile getirerek maaşlarının ödenmesini talep etmişlerdi. Paşa, çavuşları değneklerle dövmüş, bir çavuş kaçıp kaledeki arkadaşlarının yanına giderken ikisi de hapsedilmişti.

Beyrut'ta görevli topçu alayı sakalarından Gördesli Abdullah bin Hüseyin, bir Fransız gemisinden karaya çıkan on kadar askerın saldırısına uğrayarak ağır yaralanmıştı. Yakalanan failler ise mahkemeye çıkarılmadan cezalandırılmaları için Esad Paşa tarafından Fransa Konsolosluğu'na gönderilmişti. İMSM, 27/763, Belge no:3, 8, 10, 11. Saldırganların cezalandırılıp cezalandırılmadığı yolunda bir bilgiye ulaşılamadı.

⁴¹ BOA, İMSM, 27/763, Belge no: 8, 10, 12.

Olanları öğrenen kaledeki askerler sert tepki göstererek alacakları ödenmeden kaleden dışarı çıkmayacaklarını ifade ettiler. Olayların büyümesi, belde ileri gelenlerinin araya girerek bir miktar ödeme yapılmasını sağlamaları sayesinde güçlüklerle engellenebildi.

Hadiseden haberdar olan Esad Paşa, Mirliva Tahir Paşa'yı meselenin tahkiki için görevlendirdi. Tahir Paşa, Kudüs kalesindeki askerlere böyle davranmamaları gerektiğini, zâbıtlarına daima itaat üzere bulunmalarını, bundan böyle eskisi gibi silah ile gezmeyip nizamî askerler gibi silahsız gezmelerini, pantolon ve mintan giymelerini tembihledi. Askerlik hizmetinde gönüllü olmayıp ayrılmak isteyenlerin ihraç edilebileceğini söyledi. Askerler, ayrılmak istemediklerini, emirlere itaat edeceklerini, uygunsuz hareket etmeyeceklerini ve ettikleri takdirde verilecek cezaya razı olacaklarını beyan ettiler. Yapılan tahkikat neticesinde olaylarda elebaşılık yapan dört çavuş ve bir asker ile cephaneden mühimmat çalarak çarşıda satan bir asker hapis cezasına çarptırıldı. Bu arada ihtiyarlık sebebiyle iş görecektir durumda olmadıklarından Kudüs'te görevli 1 çavuş ile 10 askerin, Yafa'da görevli 4 çavuş ile 12 askerin ilişkileri kesildi. Bütün olup biteni İstanbul'a bildiren Esad Paşa; sorumluluk alanındaki kalelerde olan yerli topçu askerlerinin eğitim ve talimlerinin henüz nizam altına alınmadığını, maaş ve üniformalarının yoluna konulmamış olduğunu belirterek destek istedi.⁴²

Esad Paşa, bir taraftan bu yoldaki teklifini hükümete iletirken, diğer yandan da nizamî asker gönderilmesine ilişkin tekliflerine olumlu cevap alamadığı için Arnavut ve yerli halktan temin edilen başıbozuk askerlerle düzeni sağlamaya çalışmaktaydı. Bununla birlikte askerî gücün yetersizliğinin farkında olarak çekişme ve çatışmaları daha ziyade görüşmeler, ikna çalışmaları, nasihatlerle çözmeye yönelmekteydi. Zaman zaman bu konuda başarılı da oldu. Meselâ aralarında şiddetli geçimlilik ve düşmanlık bulunan Nablus'a tâbi Cemaiyet kazası şeyhlerini, gönderdiği hususi memurların gayretleri sonucunda barıştırmış; çatışmalar sırasında gasp olunan mal ve eşyadan bazılarının geri alınarak sahiplerine iade edilmesi sağlanmış, bundan böyle çatışmayacaklarına dair kendilerinden senetler alınmıştı.⁴³

Kabileler arasındaki düşmanlığı yok etmek için başvurulmuş bir yöntem de idarede görev vermek ve taltif etmek idi. Meselâ Nablus sancağının güçlü ailelerinden Beyt-i Tokak ile Beyt-i Abdulhadi arasında şiddetli düşmanlık ve nefret vardı. Birbirlerine galip gelme iddiasıyla sürekli olarak ahali ve reayanın asayiş ve rahatını mahvedecek şekilde hareket etmekteydiler. Esad Paşa, Nablus Muhasıllığı'nı Beyt-i Tokak'tan Süleyman Bey'e, Akkâ Muhasıllığı'nı da Beyt-i

⁴² BOA, İ.MSM, 44/1149, Belge no:8, 10, 23, 24.

⁴³ BOA, İ.MSM, 44/1149, Belge no:23.

Abdülhadi'den Mahmud Bey'e vererek aradaki düşmanlığı bertaraf etmeye çalıştı. Her ikisine de asayişin teminine ve mirî malların tahsiline dikkat olunmasını tenbihledi. Hatta Süleyman Bey'in Sayda'da bulunan Fransız konsolos vekilinin bazı muzır talimatlarına karşı çıkarak devlete sadakat göstermesinden dolayı uhdesine kapucubaşılık rütbesi tevcih ve ihsan buyrulmasını teklif etti. Ancak daha sonra Süleyman Bey'in görüldüğü gibi olmadığı, Bey-i Abdülhadi takımını ortadan kaldırmak maksadıyla ahalinin mal ve eşyasını gassetmek için kendi taraftarlarını teşvik ettiği ortaya çıktı. Bundan dolayı kendisi için istenen kapıcıbaşılık rütbesinin tevcihi iltimasından vazgeçildi.⁴⁴ Esad Paşa bu ve bunun gibi örnekleri merkeze sürekli rapor ederek kabilelere güvenilmemesi gerektiğini, sık sık tavır değiştirdiklerini dile getirdi.

Normal şartlarda bu tür hadiseler meydana geldiğinde eyalet müşirinin kuvvet kullanması mülkî bir zaruretti, yalnız Esad Paşa göreve başlarken Serasker Mustafa Nuri Paşa tarafından, bölgede uygulanacak düzen konusunda Osmanlı Devleti ile Düvel-i Muazzama arasında birtakım müzakereler yapıldığını ve merkezden gelecek talimatlara göre icraat yapılması icap ettiğini belirtmişti. Bu yüzden eyalette düzenin nasıl kurulması gerektiği konusunda Paşa'nın ciddi anlamda tereddütler geçirdiği görülmektedir. Öyle ki suçlu görülen memurların buralarda hapsedilmesi veya yargılanması keyfiyetinden bile olabildiğince kaçınılmaya çalışılmaktaydı. Meselâ eski Akkâ Muhassılı Şeyh Said zimmetine para aktardığı iddiasıyla Beyrut'a getirilmiş, daha sonra böylelerinin bölgede hapsedilmelerinin pek münasip olmayacağı gerekçesiyle İstanbul'a yollanarak muhasebesinin orada görülmesi tercih edilmişti.⁴⁵

Esad Paşa'nın Bâbiâli'ye iletildiği bu hadiselerde Haydar Paşa'nın rolünün açıkça beyan edilmesi üzerine, Yafa kalesine sancak asılması meselesinden dolayı ertelenen görevden alma kararı uygulamaya konuldu ve azledilerek İstanbul'a çağrıldı. Mutasarrıflık makamına da, daha önce bölgede görev yapmış olan Kütahya Kaimmakamı Ali Paşa tayin olundu.⁴⁶

5. Ecnebi Müdahalesinin Zirve Noktası: Cebel-i Lübnan Meselesi

Esad Paşa'nın Sayda'daki görevi süresince mesaisinin büyük çoğunluğunu harcamak durumunda kaldığı husus, Cebel-i Lübnan'ın idarî statüsünün belirlenmesi, daha önce yaşanmış olan Mârûni-Dürzî çatışmasından kaynaklanan

⁴⁴ Aynı belge.

⁴⁵ BOA, İ.MSM, 44/1149, Belge no:9, 24.

⁴⁶ BOA, İ.MSM, 44/1149, Belge no:24 (Arz tezkeresi ve irade. 9 Ramazan 1260 / 22 Eylül 1844); *Takvim-i Vekâyi*, 277 (14 Zilkade 1260/25 Aralık 1844).

maddî tazminatın hakkaniyet dâhilinde çözüme kavuşturulması idi. Avrupa kamuoyunun da süreci dikkatle takip ettiği, en azından diplomatik temsilcilerin Osmanlı yönetimine bu şekilde yansıttığı görülmektedir. Bu süreçte Düvel-i Muazzama (düvel-i müntahabe, düvel-i hamse) adıyla anılan İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya tarafından mesele ön planda tutularak yapılan müdahaleler başlangıçta daha itidalli iken Esad Paşa'nın görev yaptığı yıllarda aşama aşama adeta sınır tanımaz seviyeye ulaştı.

Cebel-i Lübnan, din ve mezhep anlayışı bakımından son derece karmaşık bir coğrafya olup 1840'lı yıllarda nüfusun yarısından fazlasını Mârûniler teşkil etmekteydi. Onların amansız düşmanları olan Dürzilerin oranı ise toplam nüfusun yüzde onu kadardı.⁴⁷ İki millet arasında uzun yıllardan beri düşmanlık ve çatışma hali mevcuttu.⁴⁸ Sekiz yıllık İbrahim Paşa idaresinden sonra⁴⁹ 3 Eylül 1840'da Lübnan bölgesinin idaresi tekrar Osmanlı Devleti'ne geçince, Serasker İzzet Mehmed Paşa ilk iş olarak Beyrut'taki İngiliz Konsolosu ile müzakere ettikten sonra buraları yarım asırdan fazla bir süredir yönetmekte olan Mârûnî Mir Beşir Ömer Şihâb'ı görevden alarak yerine yeğenlerinden Mir Beşir Kasım'ı getirdi.⁵⁰ Bu sırada bölgede İngiltere ile Fransa arasında şiddetli bir nüfuz mücadelesi cereyan etmekte, İngilizler Dürzileri, Fransızlar da Mârûnileri açıkça desteklemekteydiler.⁵¹

Devletin bölgede asayiş ve refahı sağlayıcı tedbirler almaya henüz başladığı sırada Dürziler ile Mârûniler arasında büyük bir çatışma meydana gelmişti. 14 Ekim 1841 tarihinde vergi tevzii sırasında çıkan bir tartışma sonrasında emirlik

⁴⁷ Sibel Ceylan Yiğit, *Cebel-i Lübnan'da Kimliksel Varoluşlar: Dürziler ve Mârûniler (1820-1860)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin 2021, s.156.

⁴⁸ Genel bilgi için Yasin Athoğlu, *Savaşta ve Barışta Lübnan Mârûnîleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2014; Ahmet Bağhoğlu, *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2006; Tuba Yıldız, *Gelenğin Hukuku Osmanlı'nın Adaleti Dürziler ve Mârûniler*, Vadi Kültür Sanat, İstanbul 2020 adlı eserlere bakılabilir.

⁴⁹ Bu dönem hk. bkz. Abdullah Ekinçi, Abdullah Orak, "Bir Yol Ayrımına Doğru: Lübnan'da Mehmet Ali Paşa Yönetimi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2020), s.225-240.

⁵⁰ Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lutfî*, VIII, Neşreden: Abdurrahman Şeref, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1306, s.43 (Eserin s.32-68 arasında yer alan "Cebel-i Lübnan Meselesi" başlıklı kısmı Tarihçi Abdurrahman Şeref tarafından ilave edilmiştir.) Emir Beşir'in güçlü yönetimine dair bkz. Fawwaz Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, Pluto Press, London 2012, s.91-13. Ailenin XIX. yüzyıl başlarına kadarki faaliyetleri hk. daha fazla bilgi için bkz. M. C. Şehabettin Tekindağ, "XIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan: Şihâb-Oğulları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, IX/13 (1958), s.31-44;

⁵¹ A. Lutfî, *Tarih*, VIII, s.45-46; M. Tayyib Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", *Belleten*, X/40 (1946), s.643-647; A. Haluk Ülman, "1840- 1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XVIII/3 (1963), s.254.

merkezi olan Deyrû'l-Kamer'e gizlice giren bazı Dürzîler olay çıkarmışlar, çatışmalarda çok sayıda insan hayatını kaybederken dükkânlar ve evler yakılmış, çarşı yağmalanmıştı. Saldırı yüzünden Mir Kasım Beyrut'a sığınmak zorunda kalmıştı.⁵² Düvel-i Muazzama, Bâbîâlî'ye, durumu kontrol altına alamaması halinde Lübnan'a ortak müdahale edebilecekleri yönünde bir nota iletmişti. Nihayet Akkâ Muhafızı Reşid Paşa'nın emrindeki kuvvetler Deyrû'l-Kamer'de duruma hâkim olmuştu. Bu askerî harekât neticesinde Dürzî şeyhlerinden 10 - 15 kadarı yakalanarak Beyrut'ta hapsedilirken isyanın ele başlarından olan Şibli Aryan ve bazı arkadaşları Şam tarafına firar etmişlerdi.⁵³

Bâbîâlî, kalıcı asayiş sağlamaya maksadıyla 1841 sonlarında Beriyyetü's-Şam'a hususi memuriyetle ve muvakkaten, fakat müstakilen hareket etmeye yetkili olarak Serasker Mustafa Nuri Paşa'yı göndermişti. Nuri Paşa, ecnebilerin iki tarafı da kıskırttıklarını, Dürzîler ile Mârûnîlerin çatışmalardan dolayı birbirlerini suçladıklarını, farklı kişileri emir olarak görmek istediklerini farkettiler. Hemen iki taraf ileri gelenlerine birtakım taltif ve teşviklerde bulunarak, devletin tayin edeceği bir emire tâbi olmaya razı olacakları yolunda söz aldı. Ecnebi müdahalesiyle fikir değiştirmemeleri için de hemen Mirliya Ömer Lütfi Paşa'yı Cebel-i Lübnan Emiri tayin etti (15 Ocak 1842).⁵⁴ Ömer Paşa'nın emir olmasından ve bu suretle bölgenin doğrudan merkezî yönetimin idaresi altına sokulmasından kimse memnun kalmadı. Özellikle ecnebi temsilciler bu tayinin Cebel-i Lübnan'ın kadim imtiyazlarına aykırı olduğunu dile getirdiler. Buna karşılık hükümet, Ömer Paşa'nın iyi idare sağlayacağını, başarısız olması halinde başka bir memurun veya yerli ahaliden birinin tayin edilebileceğini, uygulamanın kalıcılığı konusunda karar verilmediğini bildirdi.⁵⁵

Esad Paşa göreve başladığında durum bu merkezde olup Cebel-i Lübnan'ın nasıl idare edilmesi gerektiği konusu Osmanlı Devleti ile Düvel-i Muazzama arasında müzakere konusu olmaya devam etmekteydi. Nihayet bu meseleden kaynaklanan İngiltere-Fransa çekişmesinin Avrupa'daki dengeyi bozabileceğini dikkate alan Avusturya Başbakanı Metternich devreye girerek, Cebel-i Lübnan bölgesinin Dürzîler ve Mârûnîler arasında ikiye bölünmesi ve kendi içlerinden tayin edilecek kaimmakamlar vasıtasıyla idare edilmeleri konusunda uzlaşmaya

⁵² A. Lütfi, *Tarih*, VIII, s.45. Derli toplu bir değerlendirme için bkz. Engin Deniz Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1993, s.22-27.

⁵³ BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no:14; Gökbilgin, "Cebel-i Lübnan Meselesi", s.644-647.

⁵⁴ Resmî görüş Ömer Paşa'nın ahaliden gelen talep üzerine tayin edildiği idi. Hükümetin bu doğrultudaki açıklamaları ecnebi temsilciler tarafından inandırıcı bulunmamıştı. Saralioğlu, *Canning*, s.282.

⁵⁵ Gökbilgin, "Cebel-i Lübnan Meselesi", s.651. Konunun Avrupalı devletler tarafından değerlendirilmesine dair bkz. Saralioğlu, *Stratford Canning*, s.283-286.

varılmasını sağladı.⁵⁶ Aslında bölgenin iki kaimmakamlığa bölünmesi 1841’de Sayda Müşiri Selim Paşa tarafından teklif edilmişti. Ancak İngiltere’nin karşı çıkması sebebiyle o zaman üzerinde durulmamıştı. Hariciye Nâzırı Sârîm Efendi ve diğer yetkililer bu kararın bölgeye huzur getirmek yerine daha fazla karışıklığa sürükleyeceğine inandıkları halde bir şey yapamadılar. Zira Paris Büyükelçisi Mustafa Reşid Paşa beş devlet tarafından alınan kararın tavsiye hükmünde olmadığı, aynen icra edilmesinin zaruri görüldüğü noktasında hükümeti uyarıyordu.⁵⁷ Bundan dolayı Bâbıâli, Cebel-i Lübnan’ın Mârûnî ve Dürzî kaimmakamlıklarına ayrılmasına ve içlerinden tayin edilecek kişiler tarafından yönetilmesine karar verdi. Karar, 7 Aralık 1842 tarihli resmî yazı ile beş devletin sefâretlerine iletildiğinde onlar tarafından da memnuniyetle karşılandı.⁵⁸

Beyrut’taki Fransa Konsolosu’ndan, Cebel-i Lübnan’ın idarî bakımdan ikiye bölüneceğini öğrenen Esad Paşa, kararın kesinleşmediğini düşünerek, içlerinden ayrı ayrı idareciler tayin olursa dahi çatışmaların tekrar başlayacağını, fesada meyilli olmaları yüzünden eskiden beri şiddetli askerî tedbirler sayesinde itaat altına alındıklarını, her iki taifenin elindeki silahların alınmasının şart olduğunu, her birinin başına bir devlet memurunun tayin edilmesi halinde muhalefet etmekte ısrarcı olamayacaklarını İstanbul’a bildirdi.⁵⁹ Ancak artık karar verilmiş olduğundan bu uyarıların bir faydası olmadı.

5.1. Dürzî Şibli Aryan isyanı

Mârûnîler ile Dürzîler arasındaki ihtilafın sulh yoluyla çözümlenmesine gayret edilirken Aralık 1842’de Şibli Aryan’ın ele başlığında önemli bir isyan meydana geldi. Şibli Aryan, Bekaa, Havran, Hasbiye ve Raşeybe taraflarından başına bin beş yüz kadar asi toplayarak Cebel-i Lübnan’a gelmiş, bir taraftan beş - altı yüz kişilik kuvvetle Beyrut - Sayda yolundaki geçitleri tutarken, diğer taraftan da Ömer Paşa’nın ikamet ettiği Beytüddin kasabasının suyunu kesmek maksadıyla yedi-sekiz yüz kişiyi göndermişti. Ömer Paşa’nın zamanında ve etkili müdahalesi ile suyu kesmekle görevlendirilen grup dağıtıldı.⁶⁰

Asiler ile daha etkili bir mücadele mümkün iken Esad Paşa kumandanlara müdafaada kalmalarını emretti. Paşa, kendisine verilen emirnamede görevinin Cebel-i Lübnan’daki mevcut durumun korunmasına ihtimamdan ibaret oluşunu

⁵⁶ Bu dönemde Metternich’in bölge siyasetiyle ilgili olarak oynadığı role dair bkz. M. Šedivý, “Metternich and the Syrian Question: 1840-1841”, *Austrian History Yearbook*, XLI (2010), s.88-116.

⁵⁷ Gökbilgin, “Cebel-i Lübnan Meselesi”, s.653-659.

⁵⁸ BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no:16.

⁵⁹ BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no:13.

⁶⁰ BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no:14.

dikkate alarak, hükümete sormadan askerî güç kullanma konusunda yetkisi bulunduğundan emin olamadı. Bu arada ikna yoluyla asileri dağıtmaya çalıştı. Şibli Aryan, Ömer Paşa'nın azledilmesini, hapiste olan Dürzî şeyhlerinin serbest bırakılmalarını talep etti. Esad Paşa, Ömer Paşa'nın tayininin padişahın fermanına bağlı olduğunu, fakat çekildikleri takdirde yerine vekil bırakarak Beyrut'a gelmesini sağlayacağını, buna dair isteklerini de Bâbîâlî'ye iletceğini bildirdi. Ayrıca Dürzî şeyhlerinin hapsedilmelerinin Mârûnîlerden gaspedilen malların tazmini ve verginin cümle ittifakıyla hakkaniyet üzere tertibinden ibaret olduğunu, isyana devam ettikleri takdirde bütün mesuliyetin kendilerinde olduğunu bildirmek için bir heyet gönderdi. Bu heyet yolda iken Dürzîler hücum edince Ömer Paşa'nın emrindeki askerler tarafından tekrar bozguna uğratıldılar. Esad Paşa, bu sırada iyi niyetini ve ılımlı tavrını göstermek için Reşid Paşa'yı, muvakkaten Ömer Paşa'nın yerine vekil olarak görevlendirdi. Bütün ılımlı tavırlara rağmen asiler, Reşid Paşa'nın yolunu kesmeye çalışmış, yapılan muharebede ağır bozguna uğrayarak çoğunlukla Havran ve Bekaa taraflarına firar etmişlerdi.⁶¹

Hükümet kuvvetlerinin başarısı Bâbîâlî tarafından memnuniyetle karşılandı. Mısır meselesi sırasında Osmanlı taraftarı olan Cebel-i Lübnan ahalisine devlet tarafından dağıtılan silahların toplanması uygun bulundu. Şibli Aryan gibi asilerin idamlarının şer'an ve kanunen caiz olduğu yolundaki ferman Beyrut'a gönderilmekle birlikte, bilahare burada infaz edilmelerinin daha büyük sıkıntılara yol açacağı düşüncesiyle suçluların İstanbul'a gönderilmeleri emredildi.⁶²

İlginçtir ki, Şibli Aryan ile bazı Dürzî şeyhleri Şam Kaimmakamı Ahmed Paşa'ya sığınmış, o da kendilerine hilat giydirmek suretiyle iltifat etmiş, işin içerisine İngiliz Konsolosu Wood'u da dâhil ederek bazılarının onun tarafından misafir edilmelerini sağlamıştı. Esad Paşa buna çok sert tepki gösterdi. Suçluların İstanbul'a gönderilmesi yolundaki emrin uygulanmasını istedi. Fakat Wood, konağındaki şeyhleri teslim etmeye yanaşmadı. Beyrut Konsolosu Rose da Esad Paşa'yı ziyaret ederek; konsolosluk kefâletindeki şahısların cebren alınması halinde kıyamet kopacağı yolunda tehditler savurdu. Canning de, Wood'un kendi devletinin namusunu korumaya çalıştığını belirtti. İngiliz diplomatlarının tavizsiz tutumu Esad Paşa'ya geri adım attırdı, uzun görüşmeler neticesinde

⁶¹ BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no:13 (Esad Paşa'dan Sadaret'e. 7 Zilkade 1258/10 Aralık 1842). 26 Ramazan (31 Ekim 1842)-14 Şevval 1258 (18 Kasım 1842) arasındaki tarihleri kapsayan Arapça on mektupta Şibli Aryan, diğer şeyh ve yöneticilerinden savaşı, silah ve erzak desteğinde bulunmalarını talep etmekteydi. Belge no:3-12.

⁶² BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no:17 (Arz tezkeresi ve irade. 22 Zilkade 1258/25 Aralık 1842).

konsoloshanede bulunanların düzenin sağlanmasına değin Şam'da tutulmalarına, Şibli Aryan ile üç adamının İstanbul'a sevk edilmelerine karar verildi.⁶³

Esad Paşa, Ahmed Paşa'nın Avrupalılara şirin görünmek için böyle hareket ettiğini iddia ederek hakkında tahkikat yapılmasını istedi. Ayrıca fesadın asıl başı olan Yusuf Abdülmelek ile on yedi şahsın İngiliz kefaleti altına girerek yakayı kurtardıklarını belirterek; diğer müfsitlerin de bunları örnek alacakları, başları sıkıştığında konsoloslara iltica edecekleri konusunda hükümeti ikaz etti.⁶⁴

Neticede Şibli Aryan ile yanındaki birkaç önemsiz adamının İstanbul'da hapsedilmesi dışında Dürzîlerden hiç kimse cezalandırılmamış oldu. Bölgede tam yetkili müşir olan Esad Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen İngilizlerin engellemeleri aşılamadı. Dürzî şeyhlerinin cezalandırılmamış olması sonraki süreçte Mârûnîlerin güvensizlik duymalarına ve bunu her durumda dile getirip serzenişte bulunmalarına sebebiyet verdi.

5.2. Cebel-i Lübnan'ın İkiye Bölünmesi

Cebel-i Lübnan'daki çatışmaları bitirmek amacıyla Beyrut-Şam yolu sınır olmak üzere Kuzey Lübnan'ın Mârûnîler, Güney Lübnan'ın ise Dürzîler arasından seçilecek kaimmakamlar tarafından idare olunmasına karar verilmişti. Böylelikle yetkileri bir hayli geniş olan emaret sisteminden Sayda Valisi tarafından atanan, eski emirlerin bazı imtiyazlarına sahip, vergileri tahsile yetkili, eşit statüde ve idarî işlerde vali tarafından müdahalenin pek olmayacağı iki kaimmakamlık statüsüne geçilmiş oldu.⁶⁵ Kaimmakamları süratle belirlemek isteyen Esad Paşa, Mârûnîlerin itibarlı ailelerinden olan Beyt-i Ebül-Lam'a'dan Mir Haydar'ı bu görev için uygun bularak görüşme için Beyrut'a davet etti. Dürzîlerden ise liyakatli olan şeyhlerin ekserisi ya mahpus veya firarî idi. Bu yüzden hapisteki bütün Dürzî şeyhleri ile bir toplantı yaparak içlerinden birini kaimmakam tayin olunmak üzere seçmelerini istedi. Şeyhler tarafından Beyt-i Raslan'dan Mir Ahmed seçildi.⁶⁶

⁶³ BOA, İ.MSM, 43/1133, Belge no:1, 4, 10; 43/1134, Belge no:1, 2, 7, 8, 9, 10, 15; HR. SFR.3.4/34, Belge no:1, 2, 4.

⁶⁴ BOA, İ.MSM, 43/1132, Belge no:5 (Esad Paşa'dan Sadaret'e. 25 Muharrem 1259/25 Şubat 1843).

⁶⁵ A. Lütfi, *Tarih*, VIII, s.46. Ayrıca bkz. Erdoğan Keleş, "Cebel-i Lübnan'da İki Kaymakamlık İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamname", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVII/43 (2008), s.131-158; İrşat Sarılioğlu, "Doğu Akdeniz'de Tanzimat: Lübnan'da Çift Kaymakamlık Sisteminin Tesis Edilmesi ve 19. Yüzyıl Güç Dengesi", *Amme İdaresi Dergisi*, LII/2 (2019), s.25-48.

⁶⁶ A. Lütfi, *Tarih*, VIII, s.46'da Mir Ahmed'in ailesinin adı *Arslan* olarak zikredilmekte olup sonraki dönemde yapılan pek çok araştırmada da bu isim kullanılmıştır. Yabancı araştırmalarda da bu şekilde geçtiği görülmektedir. Meselâ Yusri Hazran, "How Elites Can Maintain their Power in the Middle East: The Junblat Family as a Case Study", *Middle Eastern Studies*, LI/3

Bunun üzerine Esad Paşa, Mir Haydar ile Mir Ahmed'i huzuruna kabul etti. Kendilerine İstanbul'dan gelen fermandan uzun uzadıya bahsettikten sonra milletlerinin kaimmakamlıklarına tayin olunacaklarını, bir huzursuzluğa yol açmadan vazifelerini nasıl icra edeceklerini, nelere dikkat etmeleri lazım geleceğini anlattı. Görüşmede bir hayli isteksiz davranan Mir Haydar ile Mir Ahmed kendi milletleriyle görüşükten sonra karar vereceklerini belirterek toplantıdan ayrıldılar. İki gün sonra da hazırladıkları Arapça arzuhallerini ayrı ayrı takdim ettiler. Paşa'nın beklediği gibi taraflar birbirine zıt isteklerde bulundular ve talepleri uygun bulunmadıkça kaimmakamlık görevini kabul etmeyeceklerini belirttiler. Esad Paşa, talep edilen maddelerin Bâbîâlî'ye arz edileceğini söyleyerek, ferman gelinceye kadar Mir Ahmed'in hapishaneye gönderilmesine, Mir Haydar'ın da Beyrut'ta misafir edilmesine karar verdi. Bu görüşmeden yedi-sekiz gün geçtikten sonra Mir Ahmed ve Mir Haydar kaimmakamlık görevini kabul ettiler. Her iki kaimmakama görev alanlarındaki cüzî meseleleri İslâm şeriatı kapsamında halletmeleri ve küllî maddelerde ise vali tarafından verilecek talimatlara uygun şekilde icraat yapmaları emredildi. Deyrû'l-Kamer'de bulunan nizâmî askerlerin kumandanı Miralay Mahmud Bey ile Zahle'de bulunan Miralay Mustafa Bey'e de bundan böyle oraların idaresinin kaimmakamlarda olduğu, asayişin sağlanmasına yardımcı olmaları, idarî işlere müdahale etmemeleri emredildi.⁶⁷

Başlangıçta isteksiz gibi görünmelerine karşılık kaimmakam olarak tayin olunanların çok geçmeden yeni görevlerine uyum sağladıkları ve mümkün olduğu kadar kendi milletleri lehine devletten daha fazla imtiyaz almaya çalıştıkları görülmektedir. Mârûnî Kaimmakamı Mir Haydar 23 Şubat 1843 tarihli tahririnde, asayişin sağlanması ve ahalinin emniyeti için çeşitli mahallere gönderilen memurların reaya ile birlikte ikamet etmemelerini, meydana gelen hadiselerde Dürzîler tarafından gasp olunan malların tazminini, zaruri masraflar için yeterli miktarda maaş tahsisini talep etti.⁶⁸

Dürzî Kaimmakamı Mir Ahmed Raslan da, aynı tarihli tahririnde, Cebel-i Lübnan'ın yirmi dört mukataaya bölünmüş olduğunu, kadimden beri muteber Dürzî şeyhler marifetiyle idare edildiğini, bunun adeta miras gibi babadan evlada intikal ettiğini, kadim usullere en küçük halel getirilirse bu durumun fitneye sebep

(2015), s.354'te *Abmad Arslan*; Traboulsi, *Lebanon*, s.24'te *Abmad Arsalan* ismi kullanılmıştır. Hâlbuki döneme ait bütün resmî belgelerde, bizzat Mir Ahmed tarafından sunulan tahrirat ve arzuhallerde aile ismi olarak *Raslan* geçmektedir. Meselâ bkz. BOA, İ.MSM, 43/1134, Belge no:6, 13. İsim, Ülman, "1840-1845 Arasında Suriye-Lübnan" s.260. not 52'de *Raslan* olarak zikredilmektedir.

⁶⁷ BOA, İ.MSM, 43/1134, Belge no:6 (Esad Paşa'dan Sadaret'e. 23 Zilhicce 1258 /25 Ocak 1843).

⁶⁸ BOA, İ.MSM, 43/1134, Belge no:12.

olacağını, maiyetine, sözü edilen mukataacıların ailelerinden müdür suretinde beş şahsın tayin edilmesinin zorunlu olduğunu ifade etti.⁶⁹

Kaimmakamların yanı sıra hem millet ve cemaatlerin ileri gelenleri ile istişare eden hem de Beyrut'taki ecnebi konsoloslar ile görüşmelerde bulunan Esad Paşa, Dürzîler ile Mârûnîler arasındaki çatışma konularını ve oluşturulacak düzene dair düşüncelerini yazıp hükümetten acilen talimat göndermesini istedi. Paşa tarafından dile getirilen meseleler şunlardı:

1. Dürzî tarafındaki köylerde çok sayıda Mârûnî, Mârûnî tarafındaki köylerde de çok sayıda Dürzî nüfus yaşamaktadır. Bu kişilerin yaşadıkları köylerin bağlı olduğu kaimmakam tarafından idare edilmesi gerekmektedir. Ancak bunu taraflar kabul etmemekte, herkes kendi kaimmakamı tarafından yönetilmek istemektedir. Bu ise insanların oturdukları köy ve mukataanın bağlı bulunduğu kaimmakamın yönetiminden çıkarılması demek olduğundan idarî bakımdan muvafık değildir. Şimdilik karma köylerdeki Dürzî Kaimmakamlığı sınırları içerisindeki Mârûnîlerin işlerine de, Mârûnî Kaimmakamlığı sınırları içerisindeki Dürzîlerin işlerine de kaimmakamlar karışmamakta, vali tarafından idare olunmaktadır. Bu yöntemin daimî olması, çok sayıda insanın köylerine uzak bir mesafede olan Beyrut'a gelmek gibi bir külfete katlanmalarına yol açacaktır. Bunlar kendi milletlerine mensup kaimmakamın idaresindeki köylere göç ettirilip iskân olursa, vatanlarını ve mülklerini terk etmek zorunda kalacaklarından bu durumun kendilerine gayet güç geleceği düşünülmektedir.

2. Elli - altmış seneden beri Cebel-i Lübnan'ın şer'î işleri Dürzî ve Mârûnî kadılar marifetiyle güya İslâm şeriâtı ahkâmına göre yürütülmektedir. Hâlbuki her iki topluluk da İslâm düşmanıdır. Bunların azledilerek her millete başka başka müdeyyin ve şeriati bilen naiplerin tayin edilmeleri elzemdir.

3. Mârûnî Kaimmakamlığı bölgesindeki köylerde beş-altı bin Rum ve Katolik nüfus yaşamaktadır. Bunların Mârûnîler ile mezhep ayrılıkları olduğundan Mir Haydar'ın kaimmakamlığını kabul etmemektedirler. Böyle mi idare edilmeleri yoksa içlerinden kocabaşılar marifetiyle idare edilmeleri uygundur?

4. Kaimmakamların her birine 7.500 kuruş maaş tahsis olunmuş, kendi milletlerinden olmak üzere ellişer atlı başıbozuk askeri istihdam etmelerine ruhsat verilmiştir.

⁶⁹ BOA, İ.MSM, 43/1134, Belge no:13. *Mukataa*, basitçe vergileri yıllık olarak iltizama verilen malî birim demektir. Bölgede uygulanan mukataa sistemine dair bkz. Akarlı, *Ottoman Lebanon*, s.26; Yiğit, *Dürzîler ve Mârûnîler*, s.74-91.

5. Vergi düzeni bakımından Cebel-i Lübnan'a bağlı olan Trablusşam'a tâbi Cübeyl beldesi şimdilik vali buyrultusu ile görevlendirilen Kaimmakam Kadri Bey tarafından yönetilmektedir.⁷⁰

Esad Paşa tarafından gönderilen yazılar Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da müzakere olunduysa da bir karara varılamadı. Tereddütler bilhassa karma köylerdeki idarenin nasıl oluşturulacağı noktasında yoğunlaşmaktaydı. Bunun üzerine Hariciye Nâzırı'nın Canning ile yapacağı gayr-i resmî bir sohbet ortamında konuyu görüşmesine, edinilecek bilgi ve kanaatler ışığında meselenin müzakere edilmesine karar verildi. Hariciye Nâzırı Sârîm Efendi ile Canning arasında 2 Mart 1843 tarihinde yapılan ve gayr-i resmî olduğu bilhassa vurgulanan bir görüşme gerçekleştirildi. Görüşmeden elde edilen bilgiler üzerine 4 Mart 1843 tarihinde toplanan Meclis-i Meşveret'te şu kararlar alındı: Kaimmakamların maiyetlerinde birer meclis teşkil edilerek beş mukataacının meclis azalığına getirilmesi, kaimmakam maaşlarının on iki bin beşer yüz kuruş olarak belirlenmesi, ellişer başıbozuk askerinin tayin edilmesinin uygun olduğu, halen kadı ve naip namıyla istihdam olunan şahısların yerlerine mütedeyyin ve şeriatı bilen naipler tayin edilmesi.⁷¹

Esad Paşa, İstanbul'dan gönderilen yazıları dikkate alarak, başta Cebel-i Lübnan'ın merkezi olan Deyrû'l-Kamer olmak üzere, karma mukataaların idaresine dair muhtemel seçenekleri sıralayarak iki tarafın kaimmakamlarından görüşlerini bildirmelerini istedi. Ayrıca, Rusya ve Avusturya konsolosları Kudüs'e gitmiş olduklarından, Beyrut'ta bulunan İngiltere, Fransa ve Prusya konsoloslarını davet ederek karma köylerin idare şekli hakkında resmi olmamak kaydıyla, dostane sohbet biçiminde mütalaalarını öğrenmeye çalıştı. Beklediği üzere görüşler birbirine zıt idi.

⁷⁰ BOA, İ.MSM, 43/1134, Belge no:6. Cübeyl mukataasının Cebel-i Lübnan'dan ayrılarak Trablusşam'a bağlanmasına İngiltere Sefiri Canning tepki gösterdi. Sefâret tarafından Hariciye Nezâreti'ne verilen 4 Şubat 1843 tarihli yazıda; bölgenin kadim imtiyazlarının devam ettirileceği hususunun beş devlete taahhüt edildiği sırada Cübeyl'in Cebel-i Lübnan'a tâbi olduğunu, vergisinin de buranın toplam vergisine dâhil olduğunu, bu yüzden bölünmemesini rica etmişti. Canning'in dile getirdiği hususların doğru olmadığını belirten Esad Paşa, hükümete şu bilgileri iletmiştir: Bu mukataanın ekser ahali Mârûni olduğundan Mir Haydar'a ihale edilmiştir. İltizama konu olan husus bölgede bulunan miri emlak, dut ağaçları gibi şeyler olup vergi bakımından Cebel-i Lübnan'a tâbidir. İ.MSM, 43/1133, Belge no:5, 10, 11; 43/1134, Belge no:3. Bâbîâlî, özellikle İngiltere'nin her dediğini yapmaya çalışırken, Canning yine de memnun olmamakta, Batılılara borçlu olmasına rağmen Lübnan konusunda sürekli ayak diremekle itham etmekteydi. Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Çev. Can Yücel, Yurt Yayınevi, Ankara 1988,s.93.

⁷¹ HR. SFR, 3.4/34, Belge no:1, 2, 3, 4; BOA, İ.MSM, 43/1134, Belge no:15 (Arz tezkeresi ve irade. 5 Safer 1259/7 Mart 1843).

İngiliz Konsolosu, Deyrû'l-Kamer'in Dürzî Kaimmakamlığı dâhilinde bulunduğu onları idaresinden ayrılmasını uygun bulmamakta, Mârûnîlerin içlerinden birini vekil tayin ederek kendileriyle ilgili konuları kaimmakam ile yürütmesini, anlaşmazlık halinde valiye başvurmasını; Fransa Konsolosu ise nüfusun ezici çoğunluğu Mârûnî olduğundan Deyrû'l-Kamer'in içlerinden atanacak bir memur tarafından idare edilmesini uygun bulmaktaydı. Dürzîler; burasının ve bütün mukataaların öteden beri kendi idarelerinde olduğunu, her hususun kadim usulde olduğu gibi bırakılması gerektiğini savunurken; Mârûnîler ise Deyrû'l-Kamer'e müstakil bir memur tayiniyle ahalinin işlerinin görülmesini, Dürzî Kaimmakamı ile mukataacılarının kendilerine müdahale etmemelerini istediler.

İstanbul'a gönderdiği yazıda bütün görüşleri özetleyen Esad Paşa kendi fikrini de şöyle dile getirdi: Deyrû'l-Kamer'de Dürzîler azınlıkta olup müstakil şekilde onların idaresine bırakılsa Mârûnîler razı olmayacaklardır. Dürzîlerin elinden çıkarılsa bu da kadim usule aykırı olacaktır ki, kadim usulün bozulmayacağına dair Düvel-i Muazzama'ya söz verilmiştir. Bundan dolayı Deyrû'l-Kamer'in taraflardan tayin edilecek iki vekil tarafından idare edilmesi ve Dürzî Kaimmakamı'nın Mârûnîlere müdahale etmemesi uygun görülmektedir. Karma köylerde de benzer şekilde mukataacı olanın yanına diğer milletten bir vekil tayin edilerek işlerin yürütülmesi daha uygulanabilir görülmektedir.⁷²

Esad Paşa, Düvel-i Muazzama'ya verilen taahhütler yüzünden istediği gibi karar alamayacağını bildiğinden çoğunlukla seçenekleri belirtip kararı Bâbîâlî'ye bırakmaktaydı. Bâbîâlî ise İngiltere ve Fransa'nın tazyiki karşısında İstanbul'dan bölgenin meselelerinin yeterince algılanamayacağını söyleyerek Sayda Müşiri'nin en doğru kararı vereceğini dile getirmekteydi.⁷³ Ancak sefâretlerin müdahaleleri sebebiyle Paşa'ya yeterince yetki de verememekteydi. Bâbîâlî'nin politika geliştirememesi, tereddüt ve adeta çaresizlik içerisinde düşmesi; Esad Paşa'nın genel devlet politikasına zarar verilme ihtimalini düşünerek inisiyatif almaya yanaşmaması süreci uzatmaktan ve daha fazla ecnebi müdahalesine yol açmaktan başka bir işe yaramadı. Nitekim beş devlet adına İngiltere Sefâreti Baştercümanı Pizani vasıtasıyla Hariciye Nâzırı Rıfat Paşa'ya iletilen 14 Eylül 1843 tarihli yazıyla, Deyrû'l-Kamer'in idarî yapısında bazı istisnâ düzenlemeler yapılmadıkça bölgede asayişin sağlanamayacağını gerekçe göstererek birtakım yeni düzenlemelerin yapılması talep edildi.⁷⁴

⁷² BOA, İ.MSM, 43/1133, Belge no:5, 7, 8.

⁷³ BOA, İ.MSM, 43/1133, Belge no:10.

⁷⁴ BOA, İ.MSM, 43/1135, Belge no:17.

Sefirlerin talepleri üzerine hükümet tarafından Esad Paşa'dan Cebel-i Lübnan'ın mevcut durumuna dair tekrar bilgi istendi. O da 2 Kasım 1843 tarihli yazısında; Dürziler ile Mârûnîler arasında kıyamete kadar devam edecek şekilde kin ve düşmanlık bulunduğunu, burasının iki kaimmakamlık halinde düzenlenmesiyle asayişin sağlanmasının beklenmediğini, Deyrû'l-Kamer'in şimdilik orada bulunan nizamî askerinin kumandanı Kaimmakam Kadri Bey marifetiyle idare edildiğini, bir müddet daha bu şekilde idare ettirilmesinin münasip görüldüğünü, karma mukataaların idaresi hangi tarafa ihale olunursa olsun diğer tarafın rıza göstermeyeceğini ifade etti.⁷⁵

Elde edilen veriler ışığında bir taslak hazırlanarak beş devletin sefâretlerine iletildi. Hükümetin projesi sefâretler tarafından genel olarak olumlu bulundu.⁷⁶ Bunun üzerine plan, Meclis-i Vâlâ'da ve Meclis-i Umumî'de müzakere edildikten sonra 29 Ocak 1844 tarihli irade ile tasdik olundu.⁷⁷ Böylelikle varılan kararlar bir talimatnameye dönüştürülerek Esad Paşa'ya gönderildi. Talimatnamenin birer sureti de Düvel-i Muazzama sefâretlerine iletildi. Söz konusu talimatnamede Cebel-i Lübnan'ın idaresine ilişkin ilkeler şu şekilde belirlendi: Deyrû'l-Kamer'in kaimmakamlar adına birer vekil marifetiyle yönetilmesi, ihtilaflarda güvenlikten sorumlu kumandan marifetiyle Sayda Müşiri'ne müracaat olunması, şehrin içerisinde asker bulunmaması, münasip bir naip tayin edilmesi.⁷⁸

İstanbul'dan gönderilen talimatın içeriği iki tarafın kaimmakamlarına izah edildi. Kendilerinden Deyrû'l-Kamer'de ikamet edecek vekillerini tespit etmeleri istendi. Mir Ahmed tarafından seçilen vekili Dürziler kabul etti. Fakat Mârûnîler arasında uzlaşma sağlanamadı. Önce Deyrû'l-Kamer'de itibar bakımından eşit derecede olan sekiz ailenin aralarından vekil seçmesini istediler, daha sonra karar değiştirerek karma köylerde yaşayan bütün Hıristiyanların idaresinin Mârûnî Kaimmakamlığı'na havale edilmesi halinde kendilerine tayin kılınacak vekile razı olacaklarını beyan ettiler. Bunun üzerine Esad Paşa, Beyrut'ta bulunan beş devletin konsoloslarıyla iki defa toplantı yaparak meseleyi çözmeye çalıştıysa da sonuç alamadı.⁷⁹

Esad Paşa, İstanbul'a gönderdiği 10 Mayıs 1844 tarihli gizli yazıda, Cebel-i Lübnan'ın iki ayrı kaimmakam tarafından idare edilmesiyle düzenin sağlanmasını mümkün görmediğini, Mârûnîlerin ve Dürzilerin ileri gelenleri ile yapılan gizli görüşmelerde onların da aynı kanaatte olduklarını, iki tarafın da Osmanlı

⁷⁵ BOA, İ.MSM, 43/1135, Belge no:24, 25 (Esad Paşa'dan Sadaret'e. 9 Şevval 1259/2 Kasım 1843).

⁷⁶ BOA, İ.MSM, 43/1135, Belge no:4, 6, 7, 8, 9.

⁷⁷ BOA, İ.MSM, 43/1135, Belge no:27 (Arz tezkeresi ve irade. 8 Muharrem 1260/29 Ocak 1844).

⁷⁸ BOA, HR. SFR, 3.10/42.

⁷⁹ BOA, İ.MSM, 44/1144, Belge no:1, 2, 3, 8.

reayasından olmalarına rağmen ekser talimatı ecnebi memurlarından aldıklarını, bir memur ile ahalinin işlerinin yürütülmesi yolunun bulunması için gayret gösterilmesinin icap ettiğini bildirdi.⁸⁰ Esasında hükümet de siyasi ve idarî olarak bu düşünceleri benimsemekteydi, fakat Düvel-i Muazzama'ya verilen taahhütler sebebiyle bağımsız karar alma iradesine sahip değildi.

Cebel-i Lübnan meselesinin bir an önce bitirilmesi çok arzu edilmesine rağmen, tarafların sürekli karar değiştirerek yeni taleplerde bulunmaları yüzünden mümkün olamadı. Devlet bu süreçte cebrî yollara başvurulmayacağı, her işin mutedil surette halledileceği hususunda beş devlet temsilcilerine taahhütte bulunulduğundan yapılan tehditler de işe yaramamaktaydı. Dolayısıyla Esad Paşa, ortaya çıkan her yeni durum karşısında Bâbîâlî'den tekrar talimatname istemek durumunda kalmaktaydı. İşler sürüncemede kaldıkça da Bâbîâlî'nin Paşa'ya olan güveni zedelenmekteydi. Nitekim 15 Mayıs 1844 tarihli Sadaret yazısı ile Esad Paşa'ya, kararların uygulanmasını hızlandırması bir defa daha emredilirken; Defterdar Faik Efendi'den de gerektiğinde Paşa'nın ihtar edilmesi ve gayrete getirilmesi, uygulamayı tehir edecek bir durumun olması halinde bildirmesi istenmekteydi.⁸¹

5.3. Yağmalanan Malların Tazmini

Dürzîler ile Mârûnîler arasındaki ihtilaf sadece idare usulünün belirlenmesinden ibaret değildi. 1841-1842 yıllarında meydana gelen çatışmalardan dolayı iki taraf da mal ve can bakımından büyük zararlar görmüşlerdi. Özellikle Mârûnîlerin kayıpları daha fazla idi. Mârûnîlerin gasp ve yağma edilen mallarının geri alınması veya bir şekilde tazmin edilmesi Cebel-i Lübnan'ın idaresi konusuyla her zaman birlikte ele alınmış olan bir mesele idi.

Esad Paşa, Sayda'ya geldikten kısa bir süre sonra bu konuyu çözmek maksadıyla, Beyrut ve Sayda'nın ulema, vücu, gayrimüslim tüccarlarından, iki taraf arasındaki çatışmalarda ve yağmalama hadiselerinde kat'iyen rolü olmayan, olaylara dair bilgi sahibi bulunan, dürüst ve iyi niyetli şahıslardan müteşekkil otuz kişilik tahmin meclisi oluşturdu. İlk toplantısını 22 Şubat 1843 günü yapan bu meclisin çalışmalarına çoğu zaman kendisi de katıldı. Tarafların sundukları hasar defterleri aşırı mübalağalı görüldüğünden tahmin meclisi tarafından şikâyetçilerin eski servetleri ile iddiaları karşılaştırıldı. Nihayetinde tam bir mutabakatla, Mârûnîlerin gerçek zararları on altı bin kise (1 kise=500 kuruş), Dürzîlerin gerçek zararları ise iki bin altı yüz kise olarak belirlendi. Mârûnîlerin uğradıkları hasardan

⁸⁰ BOA, İ.MSM, 44/1144, Belge no:9 (Esad Paşa'dan Sadaret'e. 21 Rabiulahir 1260/10 Mayıs 1844). Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi, 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, Çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul 2011, s.121'de ayrıntı vermeden bir Türk paşasının varılan çözüm şeklini "örgütlü bir sivil savaş" olarak nitelediğini yazmaktadır.

⁸¹ BOA, C.DH, 110/5494, Belge no:1 (26 Rabiulahir 1260/15 Mayıs 1844).

Dürzîlerin hasarı çıkarıldığında kalan meblağın on üç bin altı yüz kise olduğu ilan edildi. Esad Paşa, Dürzîlerin maddî kudreti olmadığından, çatışmayı bir an önce bitirmek için tazminatın bir miktarının devletçe karşılanmasını teklif etti. Hükümet, sefâretlerin de görüşlerini aldıktan sonra belirtilen tazminat miktarlarını uygun buldu.⁸²

Tazminat konusuna dair İstanbul'dan gönderilen yazı kaimmakamlara iletildiğinde Mir Ahmed Raslan kudretlerinin nakden ve taksitle ancak üç bin kise akçe vermeye yeteceğini, kalan miktarın devlet tarafından ihsan olunmasını talep etti. Mir Haydar ise tazminat olarak sefâretler tarafından tasdik edilen on üç bin altı yüz kisenin tamamen ödenmesini istediklerini, bütün bunlardan daha önemli olarak karma mukataaların idarî statüsü belirlenmeden tazminat meselesinde bir uzlaşmaya milletin karşı olduğunu bildirdi.⁸³

6. Esad Paşa'nın İstifa Talebi

Cebel-i Lübnan'da kurulmak istenen düzene ilişkin talimatın Beyrut'a gönderilmesinin üzerinden aylar geçtiği halde elle tutulur bir neticeye ulaşılamadı. Gösterdiği gayretlere rağmen hemen hemen hiçbir meselenin çözüme kavuşturulamaması Esad Paşa'yı da bunalttı ve sonunda başarısızlığını itiraf ederek görevinden affını talep etti. Paşa'nın, Sadaret makamına yolladığı 10 Mayıs 1844 tarihli istifa yazısında özetle şöyle denilmekteydi: Lâyık olmadığım halde şimdiye kadar memur edildiğim vazifelerde gücüm mertebesinde gayret ve sadakat icra ederek hamdolsun utanç vesilesi olacak bir şey vukua gelmemiştir. Sayda eyaletine memuriyetimden beri de uyku ve huzuru terk ederek gece gündüz emredilen işleri fedakârca icra etmeye çalıştım. Ancak Mârûnîler ile Dürzîlerin cibilliyetlerinde var olan kötülüklerinden dolayı aralarındaki husumetin çaresi bulunamamıştır. Ecnebi memurlarından bazılarının da her hususta şiddetli ısrarları müşâhade olunmaktadır. Bundan dolayı bendeniz hem utanç hem de ızdırapta kalmaktayım. Sayda eyaletinin zâbıtâ işlerinin idaresi dahi zamanın ve şartların etkisinden dolayı şimdiye kadar uyabildiği ölçüde icra edilmiş, önemli bir gaile çıkmadan vakit geçirilmiştir. Büyük ölçüde vergi tahsilâtı yapılamayarak bakaya kalmıştır. Eyaletin zaptiye ve tahsiliye işlerinin başarısı askerî kuvvetin mevcudiyetine bağlı olup hükümetin nüfuzu her geçen gün azalmaya ve çökmeye başlamıştır. Benim burada bir süre daha görevde kalmam ile umulan düzeyde muvaffakiyet tasavvur olunamamaktadır. Bu ifadem, haşa ki, padişaha hizmetten fütur getirmek manasında değildir. Memuriyet mahallimin başka bir memuriyetle

⁸² BOA, İ.MSM, 43/1135, Belge no: 15, 24, 25, 27; HR. SFR, 3.10/42.

⁸³ BOA, İ.MSM, 44/1144, Belge no:8.

değiştirilmesini veyahut münasip görülecek başka bir şekilde görevden affedilmemi arz ederim.⁸⁴

Esad Paşa, esasında memuriyet görevlerinde şer'î özür olmaksızın, bıkkınlık ve ümitsizlik göstermenin nankörlük nev'inden bir hal olduğuna inanan birisiydi. Ancak eyalet ahalisinin en ufak bir vesilede kanunsuz hal ve harekete yöneldiklerini görmekteydi. Memleket nizamının askerî kuvvet ile vücuda geldiğini düşünen biri olarak göreve başladığı andan itibaren eyaletteki askerî gücün kuvvetlendirilmesini istemektedir. Zira eyalet ahali âdetleri üzere zor görmedikçe itaat etmemekte, devletin askerî güç kullanmama sözü sebebiyle kendisi ise sadece sözlü tehditlerden ibaret buyruklar neşretmekle yetinmekteydi. Öte yandan Tanzimat reformları gereğince eyaletin malî işlerine karışmamasına, askerî kuvveti müstakilen idare etmek için ruhsatının bulunmamasına tahammül edememekteydi. Dolayısıyla ne yapacağı konusunda şaşkınlık içerisinde kalmaktan şikâyetçiydi. Üstelik İstanbul'dan işlerin iyi yürütülememesinden dolayı sürekli tenkit edilmekten üzüntü duymaktaydı. Bu yüzden ortaya çıkan vaziyet, kendisini bıkkınlığa, sorumlu tutulma kaygısına ve kabahatli sayılma endişesine sürükledi. İstifayı bu durumdan kurtulmanın bir çaresi olarak gördü.⁸⁵

Esad Paşa, kendisini başarısız ilan etse de olağanüstü şartların bulunduğu bir zamanda ve coğrafyada mümkün olanın en iyisini yapmaya çalışmış, genel olarak da icraatları ahali ve yabancı temsilcilikler tarafından müspet karşılanmıştı. Nitekim hükümet tarafından Beyrut'a hususi vazife ile gönderilmiş olan Divân-ı Deâvi Nezâreti Muâvin-i Sânisî Ömer Cemal Efendi; Paşa'nın devletin çıkarlarına uygun şekilde harekete gayret etmekte olduğunu, vazifelerini yoluyla icra ettiğini, bilcümle konsolos ve ahalinin kendisinden hoşnut olduklarını, bir müddet daha o havalide kalmasının lüzumlu olduğunu; buna karşılık eyalet işlerinin bu kadar karışık olduğu bir zamanda böyle bıkkınlık göstermesinin münasip olmadığını, padişah ve hükümet tarafından taltif edilerek moralinin yükseltilmesi gerektiğini raporlamıştı.⁸⁶

Esad Paşa'nın bıkkınlık göstermesi yüzünden Cebel-i Lübnan meselesini lâyıkiyle çözüme kavuşturulamayacağı hükümet tarafından prensip olarak kabul edilmekle birlikte, şimdilik görevden alınması münasip görülmedi. Bununla birlikte yine de mecburiyet hâsıl olduğunda yerine Halep Valisi Vecihî Paşa'nın getirilmesi planlandı.⁸⁷

⁸⁴ BOA, İ.MSM, 44/1144, Belge no:7 (Esad Paşa'dan Sadaret'e. 21 Rabiulahir 1260/10 Mayıs 1844).

⁸⁵ BOA, İ.DH, 93/4650, Belge no:1, 2.

⁸⁶ BOA, İ.MSM, 44/1149, Belge no:9.

⁸⁷ İ.MSM, 44/1144, Belge no:10; HR. SFR, 3.10/19.

7. Kaptan-ı Derya Halil Rıfat Paşa'nın Beyrut'ta Görevlendirilmesi

Bâbüalî, 30 Mayıs 1844 tarihinde hem bölgede devletin nüfuzunu daha da güçlendirmek hem de işlerin süratle yürütülmesini sağlamak üzere Kaptan-ı Derya Damat Gürcü Halil Rıfat Paşa'nın geniş yetkilerle ve muvakkaten Beyrut'ta görevlendirilmesine karar verdi.⁸⁸ Halil Paşa, donanma ile önce Midilli'ye oradan da Beyrut'a ulaştı ve vakit geçirmeden Esad Paşa ve Faik Efendi ile müzakerelerde bulunarak yapılacak işleri planlamaya başladı.⁸⁹

Halil Paşa'nın Beyrut'a varmak üzere olduğu günlerde Trablusşam'da ahali arasında verginin affedildiğine dair bir ferman çıkmış olduğuna dair haberler yayılmıştı. Cebel-i Lübnan'a bağlı Cünbetü'l-Büşra adlı mukataa ahalesinin de vergilerini ödemek istemedikleri ve kaimmakamlarına muhalefet göstermek suretiyle fesat çıkarmaya giriştikleri duyuldu. Olayların civar şehirlere sirayetinin muhtemel olduğunu dikkate alan Esad Paşa, bölgeye bizzat gidip gitmemekte tereddüt etti. Halil Paşa'nın tam bu sırada Beyrut'a ulaşması sonrasında Esad Paşa'nın derhal Trablusşam'a gitmesi gerektiğine karar verildi. Paşa, refakatında kara ordusu ile donanmadan iki tabur nizamî asker ile Sayda ve Trablusşam eyaletinin başıbozuk askerlerinden oluşan önemli bir askerî güç ile harekete geçti.⁹⁰ Bu askerî gücün karşısında Trablusşam ahali hemen itaat etti, hadiselerle ön ayak olan on iki kişi yakalanarak Beyrut'a sevk edildi. Bu kişilerin işledikleri suçlara göre altı ay ile üç yıl müddetle Akkâ ve Sayda eyaletlerine sürgün edilmeleri kararlaştırıldı. Halkı tahrik ettiğinden dolayı Trablusşam Nâkibüleşraf Kaimmakamı Mustafa Efendi görevden alınarak yerine meclis kararıyla Mukaddemzade Emin Efendi seçildi. Bu karar daha sonra padişah tarafından da tasdik olundu.⁹¹

Cünbetü'l-Büşra mukataası ahalesine de cemiyetlerini derhal dağıtmadıkları takdirde mesuliyetin kendilerinde olacağına dair buyrultu gönderildi. İşin ciddiyetini anlayan ahali Mir Haydar vasıtasıyla Esad Paşa'dan özür diledi. Bundan böyle uygunsuz hal ve hareketleri vukua gelmeyerek vergilerini ödemedeki kusur etmeyeceklerini ifade ettiklerinden dolayı haklarında herhangi bir cezaî işleme başvurulmadı. Böylelikle gerek Trablusşam gerekse Cünbetü'l-Büşra

⁸⁸ BOA, İ.MSM, 44/1145, Belge no:5.

⁸⁹ Görev mahalline ulaştığını ve Esad Paşa ile görüştüğünü bildiren Halil Paşa'ya Sadaret makamı tarafından yazılan 27 Cemaziyelahir 1260/14 Temmuz 1844 tarihli cevabî yazıda başarılı olunması temennileri iletildi. BOA, A. MKT, 14/29. Bu görevlendirmeden ötürü Esad Paşa'nın kırgınlık göstermemesi için kendisi hakkında iltifatkar cümleler kullanılırken, Cebel-i Lübnan ile ilgili hususlarda birlikte çözüm yolları bulunması maksadının güdüldüğü ifade edilmiştir. C.DH, 110/5494, Belge no:2.

⁹⁰ BOA, İ.MSM, 43/1136, Belge no:3 (Halil Paşa, Esad Paşa ile Faik Efendi'den Sadaret'e 9 Recep 1260/25 Temmuz 1844).

⁹¹ BOA, İ.MSM, 43/1139, Belge no:2, 4, 5.

mukataasında meydana gelen isyankâr davranışlar, fiilen askerî güç kullanmaya hacet kalmadan bitirilmiş oldu.⁹²

Halil Paşa, pek çok konuda Esad Paşa'nın takip ettiği siyasetin doğru olduğunu gördü. Bunların başında da bölgede askerî varlığın artırılmasına duyulan ihtiyaç idi. Bâbîâlî, o zamana kadar ecnebi devletlerin itirazlarını önlemek için Sayda eyaletinin asker bakımından takviye edilmesi yolundaki teklifleri ya karşılamamış ya da ağırdan almıştı. Gerek Meclis-i Valâ Reisi iken gerekse şimdi Kaptan-ı Derya olarak İstanbul'da güçlü nüfuz ve itibar sahibi olan Halil Paşa'nın aynı yoldaki talepleri ise fazla direnç gösterilmeden kabul edildi.⁹³ Canning'in görünüşte olmak şartıyla olumlu bakması üzerine Sayda eyaletinden istenen iki alay nizamî askere bedel olarak Antalya'da bulunan bir alay hassa askerinin görevlendirilmesine karar verildi.⁹⁴ Alayı teşkil eden taburlar, 1 Eylül 1844 Pazar günü Beyrut'a ulaştıktan sonra Sayda, Cübeyl taraflarına sevk edildiler; halka da askerlerin ikame edilmesindeki amacın cebir ve şiddet olmayıp asayişin muhafazası maksadından ibaret olduğu anlatıldı.⁹⁵

Trablusşam ve Cünbetü'l-Büşra tarafındaki itaatsizliğin askerî güç gösterisiyle bertaraf edilmesi, bu konudaki taleplerin haklılığını ortaya koydu. Esad Paşa'nın taleplerini sürekli reddeden hükümet, Halil Paşa'nın isteği üzerine alenî bir isyan olması halinde cebri kuvvet kullanılabilmesine ruhsat verdi.⁹⁶ Gerçi Esad Paşa verilen izni yeterli bulmamaktaydı. Zira cebri kuvvet kullanma yetkisi bir isyan vukuuna bağlanmıştı. Bu yüzden ahali vergi vermekten kaçınmakta ama eline silah almamaktaydı. Dolayısıyla O'na göre vergi ödememenin de isyan hükmüne konulacağı ilan edilmeliydi.⁹⁷ Bâbîâlî'ye göre ise icap ettiğinde kuvvet kullanılabilceğine dair mutedil derecede tehdit yoluyla düzenin sağlanması esas olmalıdır. Faraza eyalet yönetimince lüzumlu görülür ise yeniden müracaat edilebilirdi. Bundan dolayı genel bir cebri kuvvet kullanma izni verilmedi.⁹⁸

Cebel-i Lübnan meselesinin kolaylıkla çözümlenemeyeceğini gören Halil Paşa yaz mevsiminin sona ermesine doğru Bâbîâlî'den emrinde bulunan sekiz gemiden dördünün Beyrut'ta kalmaya devam etmesi, kalanının da daha uygun barınma alanı sağlayacağından ötürü Marmaris limanına sevk edilmesi konusunda

⁹² BOA, İ.MSM, 43/1139, Belge no:4 (Esad Paşa'dan Sadaret'e 28 Recep 1260/13 Ağustos 1844).

⁹³ BOA, İ.MSM, 43/1136, Belge no:3 (Halil Paşa, Esad Paşa ile Faik Efendi'den Sadaret'e. 9 Recep 1260/25 Temmuz 1844).

⁹⁴ BOA, HR. SFR, 3.10/18; İ.MSM, 43/1136, Belge no:4 (Arz tezkeresi ve irade. 19 Recep 1260/4 Ağustos 1844).

⁹⁵ BOA, İ.MSM, 43/1139, Belge no:3; 44/1149, Belge no:13, 15.

⁹⁶ BOA, İ.MSM, 44/1149, Belge no:18, 19.

⁹⁷ BOA, İ.DH, 93/4650, Belge no:1.

⁹⁸ BOA, HR. SFR, 3.10/18.

hükümeti ikna etti. Paşa'nın amacı havaların müsait olduğu zamanlarda Beyrut açıklarında bayrak göstermek suretiyle, bilhassa bu taraflara gelmesi muhtemel Fransız gemilerine karşı duruş sergilemek, Fransa'dan destek ümit eden yerel güçlere karşı da tavır göstermek idi.⁹⁹

Bu süreçte çalışmalarını olumsuz etkileyen bir husus da, Mir Beşir'in veya oğlu Mir Emin'in Cebel-i Lübnan'ın başına getirilebileceği beklentisi idi. Hatta bazı Mârûnî ve Dürzî gruplar bu doğrultuda arzu haller vermeye yönelmişlerdi.¹⁰⁰ İngiltere Sefâreti Başkâtibi Alison'un Mir Kasım ile Mir Beşir Şihâb'ın Rumeli veya Anadolu taraflarında konsolos bulunmayan münasip bir mahalle gönderilmesinin pek isabetli olacağı yolunda hükümete tavsiyesi de olmuştu.¹⁰¹ Ancak Fransa'nın tepkisinden çekinildiğinden bu konu sürekli ertelenmekteydi. Mârûnîlerin öncülük ettiği Mir Beşir'in geri dönmesini talep eden dilekçeler takdim etme girişimleri Esad Paşa tarafından menedilerek bir de uyarı buyruktusu neşredildiğinde, Fransa ve Avusturya sefirleri durumu şiddetle protesto etmişlerdi.¹⁰² Fransa ile Avusturya'nın baskılarına rağmen Bâbîâli, Şihâb ailesinden birinin emir olarak tayin edilmesine kesinlikle karşı idi. Cebel-i Lübnan'ın bu aileden bir kaimmakamla idaresinin tercih edilmesi halinde bölgenin adeta Fransa'nın mülkü hükmüne girmiş gibi olacağı düşünülmekteydi. Böyle bir duruma zaten hem İngiltere'nin hem de Dürzîlerin itiraz edecekleri değerlendirilmekteydi.¹⁰³

Mir Beşir ise, Fransa'nın da desteği ile Cebel-i Lübnan'daki akraba ve taraftarlarına bol miktarda para ve ifsat edici haberler göndererek propagandasını yaptırmakta; bölgede düzenin bir türlü kurulamamasından yararlanmaya çalışmaktaydı. Hatta bu durumdan rahatsız olan Mir Haydar, Halil Paşa ve Esad Paşa'ya böyle devam etmesi halinde kendisinin kaimmakamlık edemeyeceğini belirterek istifaya niyetlendiğini ifade etmiş, niyetinden güçlülükle vazgeçirilmişti.¹⁰⁴

Sefâretler aracılığıyla Londra ve Paris'te nabız yoklayan Bâbîâli, Mir Beşir'in pek de sahiplenilmeyeceğini; Canning'in de İstanbul'dan uzaklaştırılmasından yana olduğunu öğrendi.¹⁰⁵ Fransa Sefiri'nin de direnç göstermeyerek sadece

⁹⁹ BOA, HR. SFR, 3.10/18; İ.MSM, 43/1136, Belge no:2, 16, 17, 18, 24.

¹⁰⁰ BOA, İ.MSM, 43/1135, Belge no:2, 3, 10, 18, 20, 23.

¹⁰¹ BOA, İ.MSM, 42/1129, Belge no:17.

¹⁰² BOA, İ.MSM, 43/1136, Belge no:1; 43/1139, Belge no:3, 6; 44/1144, Belge no:10; 44/1145, Belge no:5; 44/1149, Belge no:7, 11; A.MKT. MHM, 1/34. A. DVN, 6/82; HR. SFR, 3.9/88, 3.10/19;

¹⁰³ BOA, İ.MSM, 44/1149, Belge no:21, 22.

¹⁰⁴ BOA, İ.MSM, 44/1149, Belge no:14, 20.

¹⁰⁵ BOA, İ.MSM, 44/1145, Belge no:3, 4; 44/1149, Belge no:11, 12, 24; HR. SFR, 3.9/41.

kendisine ve maiyetine belirli miktarda maaş tahsis edilmesini rica etmesi üzerine Safranbolu'ya sürgün edildi.¹⁰⁶

Halil Paşa'nın Beyrut'a gönderilmesinden fazla zaman geçmediği halde Bâbîâlî, hükümetin mütalaalarının eyalet yönetimine lâyıkıyla anlatılması için Divân-ı Deâvi Nezâreti Muâvin-i Sânisî Ömer Cemal Efendi'nin muvakkaten Beyrut'a tayin olunmasına karar vermişti.¹⁰⁷ Cemal Efendi, 23 Ağustos 1844 tarihinde yapılan toplantıda Halil Paşa, Esad Paşa ve Faik Efendi'ye Bâbîâlî'nin hadiselere bakışını, Cebel-i Lübnan konusunun en öncelikle mesele olduğunu uzun uzun izah ederek artık çözüme kavuşturulması yolundaki hükümet iradesini dile getirdi. Halil Paşa, Beyrut'ta bulunan konsoloslar ile meselelere dair istişarelerde bulunduktan sonra Dürzî ve Mârûnî kaimmakamlarıyla şeyh ve ümerasını Beyrut'a davet ederek 2 ve 3 Eylül 1844 tarihlerinde bir dizi toplantı yaptı. Toplantılara Esad Paşa, Faik ve Cemal efendiler de iştirak ettiler.¹⁰⁸

İlk olarak Mârûnîlerden Mîr Haydar ve yirmi kişilik temsilciler ile görüşüldü. Halil Paşa açılış konuşması yaparak çeşitli zamanlarda devlet makamlarına verdikleri arzuhallerde asayiş ve rahatlarının sağlanmasını, gaspedilen mallarının tazmin edilmesini istediklerini hatırlatarak bu hususları halletmek üzere görevlendirildiğini bildirdi. Açıklamaları sessizce dinleyen temsilciler aralarında müzakere etmek için toplantıya ara verilmesini istediler. 3 Eylül günü yapılan toplantıda tazminat maddesinin düzenlenmesine teşekkür ettiler. Dürzî taifesinden mal ve can bakımından çeşitli ölçüde zarar gördüklerinden idareleri altında yaşamak istemediklerini beyan ettiler. Kendilerine can ve mal güvenliği hususunda teminat verilmesine de ikna olmadılar. Onlar, devlete sadık ve itaatkâr olduklarını, fakat karma köylerdeki reyaya her ne kadar vekil tayin olunacak ise de, yine idare Dürzîlerin elinde olacağından kabul edemeyeceklerini beyan ettiler. Bunun üzerine Halil Paşa ve diğer yetkililer, beş devletin konsoloslarından da görüş alarak Mârûnîlere, sırf Dürzî idaresini kabul etmemekte ısrar edenlerin vatanlarından göçüp Mârûnî idaresinde olan veyahut eyalet dâhilinde bulunan diğer mahallere hicret eylemeleri lazım geleceğini belirtmeleri üzerine hicret keyfiyetine razı olduklarını söylediler. Hükümet yetkililerinin, böyle yapılmasının

¹⁰⁶ Gökbilgin, "Cebel-i Lübnan Meselesi", s.671. Mîr Beşir'in Safranbolu kazasına nakledilmesinden memnun kalmayan Avusturya Sefiri Sturmer'in, bunun Avrupa'da Hıristiyanların tahkir edildiği biçiminde yorumlanabileceğini hatırlatması üzerine yapılan işlemin sadece Cebel-i Lübnan'ın asayiş için olduğu bildirildi. BOA, İ.MSM, 45/1154, Belge no:17 (Arz tezkeresi ve irade. 26 Cemaziyelevvel 1261/2 Haziran 1845). Mîr Beşir bir süre sonra Safranbolu'nun havasına ve suyuna uyum sağlayamadığını beyan ettiğinden Bursa'ya nakledilmesi münasip görüldü. *Takvim-i Vekâyi*, 307 (17 Zilkade 1262/6 Kasım 1846).

¹⁰⁷ BOA, HR. SFR, 3.10/18.

¹⁰⁸ BOA, İ.MSM, 43/1136, Belge no:1. Bu süreçte Mârûnîlerden, iki kaimmakam ile bölgenin idare edilemeyeceği şeklinde beyanlarda bulunmamaları istenmişti. İ.MSM, 43/1139, Belge no:3.

yanlış olacağına dair dil dökmelerine rağmen Dürzî idaresini kabul etmeyenlerin hicret ve kabul edenlerin yurtlarında kalmalarına razı olduklarını ifade ettiler.

Dürzî temsilcilerle 2 Eylül 1844 günü yapılan toplantıda Halil Paşa, yağmalanan mallardan dolayı ödenecek olan tazminatın on bin kisesinin devlet tarafından karşılanacağını bildirdi. Bundan dolayı şükranlarını belirten Dürzîler, Deyrû'l-Kamer'in kadim usul gereğince kendi idarelerine bırakılmasını, burasının iki taraf kaimmakamlarının vekilleri ile idare olunmasının ihtilal ve fesada yol açacağını söylediler. Bunun üzerine yaşanan bunca hadiseden sonra Deyrû'l-Kamer'in kendilerine verilmesinin uygun olmayacağı, müstesna olarak iki tarafın vekilleriyle idaresinin ferman gereği olduğu belirtilerek toplantıya son verildi.¹⁰⁹

Bütün bu gelişmeler 12 Eylül 1844 gecesi toplanan Meclis-i Hass-ı Meşveret'te müzakere edildi. Meclisteki hâkim kanaate göre karma köylerdeki Mârûnîler, Dürzîlerin idaresini kabul edemeyeceklerini beyan eylediklerinden paşalar da, tehdit kabilinden olarak idareyi kabul etmeyenlerin hicret etmeleri lazım geleceğini söylemişlerdir. Fakat buna dair bir istek olmaksızın paşaların bu sureti dile getirmeleri ve meseleyi orada kararlaştırmayarak bayağı acizlik gösterip İstanbul'a havale etmeleri münasip görülmemiştir.¹¹⁰ Bununla birlikte İngiliz Sefâreti Başkâtibi Alison'un, Mârûnîlerden hicret edeceklerin sayısının sınırlı kalacağı, bazı şeyh ve ümeranın hicret eyleyebilecekleri, onların da esasında müfsit guruhundan bulduklarından dolayı hicret etmelerinin daha münasip olacağı yolundaki düşünceleri olumlu karşılandı. Bâbiâli, hicret maddesinin icrası takdirinde ne miktar nüfusun bunu isteyeceği ve ne veçhile icra kılınacağı keyfiyetinin de bildirilmesini Halil Paşa ile Esad Paşa'ya emretti.¹¹¹ Halil Paşa, Esad Paşa ve Faik Efendi bu kararları tebliğ etmek üzere Mârûnî şeyh ve vekilleri ile 1 Kasım 1844 tarihinde bir toplantı yapıldı. Toplantıda, Dürzî mukataacıların idaresinde bulunan karma köylerin kadimde olduğu üzere yine onların idaresinde olacağı, kendi taraflarından da her mukataa için birer vekil tayin etmeleri gerektiği, kararın nihaî ve kesin olduğu bildirildi. On güne kadar idareyi kabul ettiklerine dair haber gönderip vekillerini seçmelerine dair her mukataaya 4 Kasım 1844 tarihinde buyrultular gönderildi. Mârûnîlere tanınan on günlük mühletin sonunda yine olumlu bir gelişme sağlanamadı ve Dürzî idarecileri kabul etmeme konusunda ısrarcı oldular.¹¹²

¹⁰⁹ BOA, İ.MSM, 44/1149, Belge no:9, 21.

¹¹⁰ BOA, İ.MSM, 43/1139, Belge no:1.

¹¹¹ BOA, İ.MSM, 44/1149, Belge no:24 (Arz tezkeresi ve irade. 9 Ramazan 1260/22 Eylül 1844).

¹¹² BOA, İ.MSM, 44/1141, Belge no:2 (Halil Paşa, Esad Paşa ile Faik Efendi'den Sadaret'e. 22 Şevval 1260/4 Kasım 1844). Bu arada vekillerin Şihâb ailesi taraftarlarından olmamasına dikkat edilmekteydi. İ.MSM, 45/1151, Belge no:3.

Bu bilgiler üzerine Hariciye Nezâreti ile Düvel-i Muazzama sefirleri arasında yeniden yazışmalar yapıldı. Nihayet diplomatik müzakereler sonucunda, Mart 1845 sonu itibarıyla Cebel-i Lübnan'daki düzenlemenin, daha önce uzlaşılan hususlarla birlikte şu şekilde olması kararlaştırıldı:

1. Cebel-i Lübnan, Mârûnî ve Dürzî Kaimmakamlığı'na ayrılmış olup her iki kaimmakam ayrı ayrı hükümetin nezâreti altında bulunacaklardır. İki kaimmakam arasında anlaşmazlık meydana geldiğinde Cebel-i Lübnan'ın güvenliği için görevlendirilmiş olan kumandan marifetiyle Sayda Müşiri'ne müracaat olunacak ve onun vasıtasıyla mesele hal yoluna konulacaktır.

2. Bölgenin merkezi olan Deyrû'l-Kamer'de istisnâî bir yönetim şekli tatbik edilecektir. Mârûnî ve Dürzî kaimmakamlar, Deyrû'l-Kamer'de ikamet etmeyecekler, onlar adına birer vekilleri oturacak, her iki taifenin işleri bu vekiller marifetiyle görülecektir.

3. Deyrû'l-Kamer'in içerisinde asker bulunmayacak, güvenliği sağlamak maksadıyla başka bir münasip mahalde ikame olunacaktır.

4. Deyrû'l-Kamer'de şer'î hukuk ile ilgili davalara bakmak üzere şeriati bilen müdeyyin bir naip tayin edilecektir.

5. Dürzî Kaimmakamlığı sınırları içerisindeki her bir köyde bulunan Mârûnîler arasından, Dürzî Kaimmakamı ile mukataacıların marifetiyle iki veya üç adam vekil adayı olarak seçilecek ve pusulaları Mârûnî Kaimmakamı'na gönderilecek, o da içlerinden birisini vekil olarak belirleyecektir. Benzer uygulama Mârûnî bölgesindeki Dürzîler için de geçerli olacaktır.¹¹³

6. Karma köylerde görevlendirilecek olan mukataacılarla, tayin olunacak vekiller yalnızca kendi hemcinsleri arasında zuhur edecek meseleleri karara bağlayacaklardır. Dürzîler ile Mârûnîler arasında olan davaları ise vekiller ile mukataacılar beraberce halledecekler, çözemedikleri davalarda doğrudan doğruya kendi milletleri kaimmakamlarına başvuracaklardır. Kaimmakamların da meseleleri çözememeleri durumunda Sayda Müşiri karar verici olacaktır.

¹¹³ İhtilaf konusu olan karma mukataaalar şunlardır: Canbulat şeyhlerinin İklîmü'l-Harub, İklîm-i Cezzin, İklîm-i Şuf ve Cebel-i Reyhan bölgesindeki dört, Ebu Naked şeyhlerinin Münasîf ve Şemmar'daki iki, İmad şeyhlerinin Urkubîn'deki bir, Talhuk şeyhlerinin Garbü'l-Fevkani'deki bir, Abdümelik şeyhlerinin Cerd'deki bir, Arslan (Raslan) emirlerinin Garbü'l-Tahtani ve sahil kesimlerindeki iki mukataası yani toplam 11 mukataa ve 6 mukataacı ailenin idaresindeki yerlerde altı Mârûnî vekil olacaktı. Mârûnîler tarafında karma olarak Abu'l-Lami emirlerinin Matn'deki bir mukataasında bir Dürzî vekil bulunacaktı. Gökbilgin, "Cebel-i Lübnan Meselesi", s.665-666.

7. İdare maddesinin tamamen uygulanmasının akabinde Mârûnîlere ödenmesi lazım gelen tazminat daha önce alınan karar doğrultusunda tediye edilecektir.

8. O tarafta bulunan konsolosların, işlerin kolaylıkla yürütülmesi konusunda mahalli hükümete yardımcı olmalarına dair sefâretleri tarafından kendilerine mahsus talimatlar gönderilecektir.¹¹⁴

Alınan bu kararların Sayda Müşirliği'ne bildirilmesinden sonra aslında yeni ihtilaf unsurları da ortaya çıkmaya başladı. Meselâ vekillerin işlerinin yalnız hukuka dair kabahatlara ve cürümlere dair davalara mı münhasır olduğu yoksa daha büyük davaları da kapsayıp kapsamadığı belirsizdi. Öte yandan zaptiye işlerinin iki taife mukataacıları yedinde olması gerektiği ecnebi temsilciler tarafından ifade edilmekteydi. Bâbîâlî, artık iyice bunalmış olarak işlerin daha fazla uzatılmaması için ortaya çıkabilecek bu türden meselelerin mahallinde çözülmesi gerektiğini kararlaştırdı.¹¹⁵

8. Esad Paşa'nın Azledilmesi

Bâbîâlî, Cebel-i Lübnan konusunda bir taraftan yukarıda anlatılan süreci devam ettirirken diğer yandan da Esad Paşa'nın görevde kalıp kalmamasının eyalet yönetimindeki etkisine dair araştırma yapmakta ve bir karara varmaya çalışmaktaydı. Hatta Eylül 1844'te hem Esad Paşa'dan hem de Halil Paşa'dan bu konudaki fikirlerini açıkça yazmaları istenmişti.¹¹⁶

Esad Paşa verdiği cevapta; eyaletin malî ve dâhili işlerinin yoluna konulmasına bütün gücüyle çalıştığını, ancak Cebel-i Lübnan meselesinin uzun bir müddet sürüncemede kaldığını, öteden beri talep edilen askerin gönderilmesi ve cebrî kuvvet kullanmaya izin verilmesi dolayısıyla artık yeis ve bıkkınlığa mahal kalmadığını, bundan sonra elinden geleni yapacağını, yalnız bu meselede bir şey demesinin haddi olmadığını, verilecek her karara razı olduğunu bildirmişti.¹¹⁷ Halil Paşa ise; Esad Paşa'nın işleri yürütürken her zaman usul ve esasa riayetle başka emel taşımadığını, değiştirilmesine veya görevde kalmasına eşit derecede

¹¹⁴ BOA, HR. SYS, 2920/56; HR. SFR, 3.10/42; İ.MSM.45/1151, Belge no:2, 3, 4 (Arz tezkeresi ve irade. 18 Rabiulevvel 1261/27 Mart 1845).

¹¹⁵ BOA, A.MKT. MHM, 1/67 (29 Rabiulahir 1261/7 Mayıs 1845). 1845 yılında bazı hukukî düzenlemeler yapılmış ise de yeterli olmamıştı. Bkz. Tuba Yıldız, "Bir Katl Davası Işığında Cebel-i Lübnan'da Tanzimat Hukukunun Dürzi Kimliğine Yansması", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXII/41 (2020), s.227-245.

¹¹⁶ BOA, İ.MSM, 44/1149, Belge no:24 (Arz tezkeresi ve irade. 9 Ramazan 1260 / 22 Eylül 1844).

¹¹⁷ BOA, İ.DH, 93/4650, Belge no:2 (Esad Paşa'dan Sadaret'e. 7 Şevval 1260/20 Ekim 1844).

baktığını ifade ederek yalnız azledilmesi halinde yeni müşire tayin emrinin gizlice bildirilmesini ve Beyrut'a vardıktan sonra ilan edilmesini tavsiye etmişti.¹¹⁸

Esad Paşa ile Halil Paşa'nın yazıları 6 Kasım 1844 tarihinde toplanan Meclis-i Meşveret'te müzakere olundu. Hâkim kanaat, Paşa'nın daha fazla görevde kalmasının faydalı olmayacağı yönündeydi. Fakat o sıralarda yerine tayin edilmesi düşünülen Vecîhî Paşa'nın Arabistan Ordusu'nun teşkiliyle meşgul olmak üzere Urfa tarafında bulunması ve ordunun teşekkülünün bir-iki aya kadar tamamlanmasının beklenmesi sebebiyle değişikliğin ertelenmesine karar verilmişti.¹¹⁹

Cebel-i Lübnan'daki işlerin az çok yoluna girmesi, Arabistan Ordusu'nun teşekkülünün tamamlanması üzerine Esad Paşa'nın Sayda Müşirliği'nden azledilerek Bursa'da ikamet etmesine, yerine Vecîhî Paşa'nın getirilmesine, Halep Valiliği'ne de kıdemli feriklerinden Dâr-i Şûra-yı Askerî Reisi Osman Paşa'nın vezaret rütbesi ile tayin edilmesine, Osman Paşa'nın Halep'e varışından sonra Vecîhî Paşa'nın süratle yeni görev yerine gitmesine, Beyrut'a gittikten sonra memuriyetini ilan etmesine, görevlendirmelerin Halil Paşa'ya gizlice bildirilmesine 7 Şubat 1845 tarihinde karar verildi.¹²⁰ Osman Paşa'nın Mart 1845 sonuna doğru Halep'e ulaşması üzerine Vecîhî Paşa Beyrut'a hareket etti. Vecîhî Paşa, Beyrut'a ulaştıktan sonra teamül gereğince eyaletin meseleleri hakkında Esad Paşa ile kapsamlı bilgi teatisinde bulundu, teslim-tesellüm işlemleri gerçekleştirildi.¹²¹

Esad Paşa, Beyrut'tan ayrılmadan önce hükümetten, beş seneye yakın bir süredir İstanbul'da bulunan ailesinden uzak kaldığını, ikamet mahallinin İstanbul olarak değiştirilmesini talep etti. Kendisine verilen cevapta fermanın infazı için bir süre Bursa'da ikamet etmesi gerektiği belirtildi. Paşa, önce vapurla İzmir'e oradan da Bursa'ya hareket etti ve 25 Haziran 1845 tarihinde ikamet mahalline ulaştığını Sadaret makamına bildirdi.¹²² Burada bir hafta kadar kaldıktan sonra ikamet yerinin değiştirilmesine dair olan talebini tekrarladı. Sultan Abdülmecid, 13 Temmuz 1845 tarihli irade ile İstanbul'daki hanesinde oturmasına onay verdi.¹²³

¹¹⁸ BOA, İ.DH, 93/4650, Belge no:1 (Halil Paşa'dan Sadaret'e. 8 Şevval 1260/21 Ekim 1844).

¹¹⁹ BOA, İ.DH, 93/4650, Belge no:3 (Arz tezkeresi ve irade. 28 Şevval 1260/10 Kasım 1844).

¹²⁰ BOA, İ.DH, 97/4884.

¹²¹ BOA, İ.MSM.45/1151, Belge no:4 (Arz tezkeresi ve irade. 18 Rabiulevvel 1261/27 Mart 1845)
Tayin işleminin gizli tutulması sebebiyle haber *Takvim-i Vekâyi*'nin ancak 23 Rabiulahir 1261/1 Mayıs 1845 tarihli 286. nüshasında yer almıştı.

¹²² BOA, İ.DH, 105/5312, Belge no:1.

¹²³ BOA, İ.DH, 105/5312, Belge no: 2-5.

Sonuç

Esad Paşa'nın önceki idarecilik kariyerleri dikkate alındığında Sayda Müşirliği'nin pek başarılı geçmediği görülmektedir. Bunu kendisi de istifa talebini dile getirdiği yazısında itiraf etmektedir. Bu başarısızlığın sebepleri arasında; Tanzimat reformlarının uygulandığı bir eyalet olmamasına rağmen bazı malî ve askerî konularda yeni ilkelerin burada uygulanmak istenmesinin ortaya çıkardığı uyum zorlukları, eyaletin İngiltere başta olmak üzere bazı devletlerin yardımıyla Mısır idaresinden kurtarılması sebebiyle duyulan minnettarlık yüzünden hükümlerle ilgili taahhütlerde bulunulması, bilhassa Cebel-i Lübnan'da yaşayan Mârûnîler ile Dürzîler arasındaki çatışmaların dirayetli şekilde engellenememesi ön plana çıkmaktadır. Buradaki meselelerin çözümü konusunda Bâbîâlî, ecnebi sefâretlere sormadan adım atmamış, Esad Paşa'ya da ilk andan itibaren ecnebilerin taleplerini dikkate alarak eyaleti idare etmesi emredilmiş idi. Hâlbuki ecnebilerin maksatlarının bölgede barış ve sükûnu sağlamak olmayıp kendi devletlerinin menfaatlarını korumak ve artırmak olduğunu hem Esad Paşa hem de İstanbul'daki yönetici kadro gayet iyi bilmekteydi.

Sayda ile İstanbul'un uzaklığı, iletişim konusunun zaman alması, Esad Paşa'nın önerdiği hatta uygulamaya koyduğu bir usule dair yaptığı teklif yazısı henüz İstanbul'a ulaşmadan, hükümet tarafından ecnebi sefirlerin baskısı ile bambaşka kararlar alınması moral bozucu, şevk kırıcı ve ümitsizliğe yol açıcı olmaktadır. Paşa'nın ikazlarına rağmen yapılan düzenlemelerin başarı şansı olmadığı gibi, Cebel-i Lübnan'da uygulanan idarî yapı ülkenin başka yerinde bulunmayan, başarısızlığa mahkûm bir sistemdi. Cebel-i Lübnan'ın Mârûnî ve Dürzî kaimmakamlıkları halinde idaresinde esasen sıkıntı olmayabilirdi, fakat bu idarî birimler ülkenin başka bölgelerindeki kazalar/sancaklar gibi birbirinden bağımsız değillerdi. Karma köylerin idaresindeki vekillik sistemi ile birbirleriyle ilişkili, içiçe, ihtilaf ve münazaaya açık hale getirilmişti. Çift başlı statüsü ile Deyrû'l-Kamer'in zaten idare edilemez hale getirildiği, sadece eyalet yönetimi tarafından değil Mârûnî ve Dürzî ileri gelenlerince de her defasında beyan edilmişti.

Bâbîâlî, açıkça Cebel-i Lübnan meselesi halledilmeden eyaletin diğer işlerine öncelik verilmemesini isterken, diğer yandan da bu işlerin niye sağlıklı bir şekilde yürütmediğinin hesabını Esad Paşa'dan sormaktaydı. Halil Paşa, bölgeye gelinceye kadar nizamî asker ihtiyacına dair istekleri dikkate alınmamış, ısrarlar üzerine asker gönderildikten sonra da bunların kullanılmasına epey zaman müsaade olunmamıştır. Bütün bunlardan dolayı Esad Paşa bu görevden alınması için adeta yalvarır hale gelmiştir. Paşa'nın itirazlarına rağmen oluşturulan idarî yapının asayiş ve sükûneti sağlamadığı da çok geçmeden meydana gelen olaylar ile açığa çıkmış oldu.

KAYNAKÇA**1-Arşiv Belgeleri: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Cevdet-Dâhiliye (C.DH): 110/5494, 111/5531.

Hariciye Nezâreti İdare Belgeleri (HR. İD):1907/19.

Hariciye Nezâreti Sefâret Belgeleri – Londra (HR. SFR.): 3.4/34, 3.9/41, 3.9/88, 3.10/18, 3.10/19, 3.10/42.

Hariciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri(HR. SYS.): 2920/56.

İrade Dâhiliye (İ.DH): 22/1065, 35/1638, 57/2837, 66/3251, 68/3362, 69/3403, 78/3894, 93/4650, 97/4884, 105/5312.

İrade Mesâil-i Mühimme (İ.MSM): 27/758, 27/763, 42/1129, 43/1132, 43/1133, 43/1134, 43/1135, 43/1136, 43/1139, 44/1141, 44/1144, 44/1145, 44/1149, 45/1151, 45/1154.

Sadaret Divân (Beylikçi) Kalemî Belgeleri (A. DVN): 6/82.

Sadaret Düvel-i Ecnebiye Belgeleri (A.DVN. DVE): 4/71.

Sadaret Mektubî Kalemî Belgeleri (A.MKT): 14/29.

Sadaret Mektubî Kalemî Mühimme Belgeleri (A.MKT. MHM): 1/34, 1/67.

2-Kitaplar, Makaleler, Gazeteler, Tezler

ABU-MANNAH, B. "Jerusalem in the Tanzimat Period", *Die Welt des Islams*, XXX/1-4 (1990), s.1-44.

Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfî*, VIII, Neşreden: Abdurrahman Şeref, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1306.

AKARLI, Engin Deniz, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1993.

ATLIOĞLU, Yasin, *Savaşta ve Barışta Lübnan Mârinûleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2014.

BAGLIOĞLU, Ahmet, *Orta Doğu Siyasî Tarihinde Dürzîler*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2006.

ÇETİN, Mehmet, "Tabiiyetten Vatandaşlığa: Yunan Tebaası Örneğinde Osmanlı Devleti'nde Tefrik-i Tebaa Uygulaması", *History Studies*, XII/5 (2020), s.2599-2620.

EKİNCİ, Abdullah, ORAK, Abdullah, "Bir Yol Ayrımına Doğru: Lübnan'da Mehmet Ali Paşa Yönetimi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2020), s.225-240.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", *Belleten*, X/40 (1946), s.641-703.

HAZRAN, Yusri, "How Elites Can Maintain their Power in the Middle East: The Junblat Family as a Case Study", *Middle Eastern Studies*, LI/3 (2015), s.343-369.

HOURLANI, Albert, "Ottoman Reform and the Politics of Notables", *Beginnings of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century*, Ed. William R. Polk and Richard L. Chambers, Chicago and London, 1968, s.41-68.

- KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.
- KELEŞ, Erdoğan, “Cebel-i Lübnan’da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamname”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVII/43 (2008), s.131-158.
- LEWIS, Bernard, *Ortadoğu*, Çev. M. Harman, Sabah Kitapları, İstanbul 1996.
- LUTSKIY, Borisoviç, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi, 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, Çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul 2011.
- POOLE, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, Çev. Can Yücel, Yurt Yayınevi, Ankara 1988.
- SARIALIOĞLU, İrşat, “Doğu Akdeniz’de Tanzimat: Lübnan’da Çift Kaymakamlık Sisteminin Tesis Edilmesi ve 19. Yüzyıl Güç Dengesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, LII/2 (2019), s.25-48.
- SARIALIOĞLU, İrşat, *Stratford Canning’in İstanbul Büyükelçiliği (1841-1847)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.
- SATIŞ, İhsan, “Kudüs Mutasarrıfları (1841-1902)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/2 (2015), s.545-572.
- SAYDAM, Abdullah, “Savaş ve İsyan Hengâmesinde Yenilik Yapmak: II. Mahmud’un Valisi Esad Paşa’nın Deneyimleri”, *History Studies*, 13/4, Ağustos 2021, s.1321-1344.
- ŠEDIVÝ, M., “Metternich and the Syrien Question: 1840-1841”, *Austrian History Yearbook*, C.41 (2010), s.88-116.
- SONYEL, Salahi R., “The Protégé System in the Ottoman Empire and Its Abuses”, *Belleten*, LV/214 (1991), s.675-686.
- Takvim-i Vekayi*
- TEKİNDAG, M. C. Şehabettin, “XIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan: Şihâb-Oğulları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, IX/13 (1958), s.31-44.
- TRABOULSI, Fawwaz, *A History of Modern Lebanon*, Pluto Press, London 2012.
- TUNALI, Ayten Can, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- ÜLMAN, A. Haluk, “1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan’ın Durumu ve Milletlerarası Politika”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XVIII/3 (1963), s.243-268.
- YILDIZ, Tuba, “Bir Katl Davası Işığında Cebel-i Lübnan’da Tanzimat Hukukunun Dürzî Kimliğine Yansıması”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı:41 (2020), s.227-245.
- YILDIZ, Tuba, *Gelenğin Hukuku Osmanlı’nın Adaleti Dürzîler ve Mârûnîler*, Vadi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2020.
- YİĞİT, Sibel Ceylan, *Cebel-i Lübnan’da Kimliksel Varoluşlar: Dürzîler ve Mârûnîler (1820-1860)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin 2021.
- YURTBİLİR, Yeliz Emine, *32/7 Fransa Ahkâm Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygurlukları Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2017.